

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
Навчально-науковий інститут соціально-гуманітарного менеджменту
Кафедра української мови і літератури

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему «Гендерні маркери спілкування (на прикладі фільму
«Спіймати Кайдаша» та повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»)»

Виконала студентка 2 курсу, групи МУФ-2

Спеціальності 035 «Філологія»

Освітньо-професійної програми

«Українська мова і література»

Швая Оксана Романівна

Керівник – канд. педагогічних наук,
доц. Столяр Зоя Володимирівна.

Рецензент – канд. філологічних наук,
доцент Шульжук Наталія Василівна.

Острог, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичний аспект дослідження гендерних маркерів у сучасному українському мовознавстві.....	7
1.1. Поняття гендеру та його репрезентація в українській лінгвістиці.....	7
1.2. Гендерні маркери в українській лінгвістиці	13
1.3. Спілкувальний дискурс крізь призму стратегій і тактик.....	19
РОЗДІЛ 2. Особливості гендерних маркерів у повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я».....	25
2.1. Мовлення персонажів твору як утілення гендерних маркерів.....	25
2.2. Ословлення стратегій і тактик у чоловічому й жіночому мовленні.....	33
2.3. «Гендерне питання» і його прояви в стереотипах (на основі повісті «Кайдашева сім'я»).....	41
РОЗДІЛ 3. Вербальна та невербальна комунікація на основі фільму «Спіймати Кайдаша»: гендерний аспект.....	47
3.1. Засоби спілкування та його типи на прикладі мовлення персонажів фільму «Спіймати Кайдаша»	47
3.2. Гендерні прийоми вербального/невербального спілкування у фільмі «Спіймати Кайдаша».....	56
3.3. Специфіка омовлення гендерних стереотипів у фільмі «Спіймати Кайдаша»: зіставний аспект.....	63
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	73
ДОДАТКИ.....	85

ВСТУП

Актуальність кваліфікаційної роботи полягає в тому, що дослідження гендерного аспекту набуває популярності обговорень у різних сферах життя українців. Активне вживання фемінітивів, місце їх поруч із маскулізмами, рівність прав чоловіків та жінок, феміністські рухи, які виникали й продовжують активно працювати над виконанням цілей, пов'язаних із встановленням рівноправності, – усе це привертає увагу дослідників-лінгвістів.

Лексичні одиниці, словосполучення, речення, вигуки, до яких апелюють жінки та чоловіки під час спілкування, мають особливості. У пареміях, народних піснях та інших засобах фіксування інформації висвітлено відмінність у її сприйнятті та відтворенні на лінгвістичному рівні залежно від статі людини.

Будь-яке спілкування має мету. Усі учасники комунікативного акту намагаються досягти цієї цілі по-різному, однак особливу увагу звернемо на різницю у способах реалізації вищезгаданої мети між чоловіками й жінками, адже представники різних статей застосовують стратегії й тактики спілкування, використовуючи під час цього взаємозв'язок мовної інтенції та спроби її реалізації. Питання дослідження процесів комунікативних актів, використання вербальних і невербальних засобів спілкування у мовленні чоловіків та жінок турбують не лише лінгвістів, а й філософів, журналістів, психологів та фахівців інших сфер. Спільноти, групи з обговорень гендерних питань – часте явище, до якого суспільство 21-го століття вже звикло.

Гендерні питання досліджували Скотт Дж., Улюра Г. А., Гриневич Л. В., Лазар І. М., Архангельська А., Ботіна Л. Й., Корнелаєва Є. В., Сукаленко Т. М., Дорошенко С. М., Бацевич Ф. С., Говорун Т. В., Куриш Г. Д., Левченко О. М., Чуєшкова О. В. та інші.

Деталі, на які звертають увагу жінки й чоловіки, мають відмінності у відтворенні цих речей. Також існує багато стереотипів, які активно побутують навіть у фольклорі, наприклад, про те, що жінка завжди сварлива, сувора й повинна слухатись чоловіка тощо. Проте нині гендерні ролі змінюють

свій вектор і комунікація дає змогу простежити ці зміни або ж навпаки – стабільність розвитку тих уявлень, які було закладено давно. Книги, фільми чи пісні – саме в матеріалах різних за часом створення цікаво спостерігати за виявами вербального й невербального спілкування осіб.

Мета дослідження – проаналізувати спілкування і його маркери з гендерного погляду, описати лінгвістичні особливості мовлення чоловіків та жінок у повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» та багатосерійному фільмі «Спіймати Кайдаша».

Реалізація поставленої мети зумовлює виконання таких **завдань**:

1. З'ясувати сутність поняття «гендер».
2. Проаналізувати гендерну специфіку жіночого й чоловічого мовлення під час комунікативного акту у творі «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького та фільмі «Спіймати Кайдаша».
3. Визначити та описати маркери вербального й невербального спілкування персонажів повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» та багатосерійного фільму «Спіймати Кайдаша».
4. З'ясувати стратегії й тактики спілкування героїв твору.
5. Простежити схожість та відмінність маркерів спілкування твору «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького та фільму «Спіймати Кайдаша», зважаючи на час створення праць.
6. Дослідити лінгвістичний аспект чоловічих і жіночих засобів спілкування.

Об'єкт дослідження – текстове наповнення повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького та аудіовізуальний матеріал фільму «Спіймати Кайдаша»: гендерний аспект.

Предмет дослідження – гендерні маркери та засоби спілкування персонажів та персонажок повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького та фільму «Спіймати Кайдаша».

Методи дослідження. Роботу виконано за допомогою методів спостереження, групування, пояснення для того, щоб простежити, які маркери

спілкування побутують у повісті «Кайдашева сім'я» та фільмі «Спіймати Кайдаша». Особливу увагу зосереджено на анкетуванні, яке передбачало опитування студентів Національного університету «Острозька академія» з метою проаналізувати наявність у суспільстві стереотипів, які вміщено в повісті та фільмі, а також на методі порівняння для того, щоб визначити спільні та відмінні засоби вербального та невербального спілкування чоловіків та жінок. Із метою простежити динаміку й різноманітність маркерів комунікативних актів персонажів робіт було застосовано метод моделювання та статистичний метод, завдяки якому зафіксовано розвиток розвінчування стереотипів та стабільність і наявність побутування сталих уявлень про гендерні ролі в відсотковому співвідношенні. Також застосовано методи аналізу й синтезу, індукцію, дедукцію, абстрагування, узагальнення.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві було здійснено спробу дослідити гендерний аспект спілкування на прикладі багатосерійного фільму «Спіймати Кайдаша» та повісті «Кайдашева сім'я»; проаналізовано гендерні маркери як вербального, так і невербального спілкування; також уперше зазначено стратегії й тактики комунікативних актів персонажів та персонажок на мовному рівні.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження можна використовувати під час вивчення дисциплін, пов'язаних із сучасною українською літературною мовою, стилістикою, гендерною лінгвістикою, спілкувальним етикетом тощо, де можна вчитись застосовувати різні стратегії й тактики спілкування, розуміти наміри спілкування й досягати завершеної успішної комунікації. Також можна продовжувати розвивати вивчення українського «гендерного питання» й застосовувати матеріали цієї кваліфікаційної роботи в майбутніх дослідженнях, наприклад, із теми стереотипізованого й шаблонного мислення жінок/чоловіків і спростування чи доведення певних міркувань та ін.

Апробація дослідження була здійснена на студентській конференції «Пріоритети філологічної освіти» на базі Рівненського державного

гуманітарного університету, де йшлося про специфіку омовлення гендерних стереотипів у фільмі «Спіймати Кайдаша», на XXVIII науковій викладацько-студентській конференції «Дні науки» на тему «Гендерні маркери крізь призму стратегій і тактик спілкування українців (на прикладі фільму «Спіймати Кайдаша»», також було опубліковано статтю «Гендерні маркери спілкування в українській лінгвістиці: їх «стабільність» і еволюція» у збірнику «Наукові записки Національного університету «Острозька академія»».

Структура та обсяг роботи.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, де було подано основні, додаткові джерела й додатки.

Загальний обсяг роботи – 103 сторінки, із них – 72 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1. Теоретичний аспект дослідження гендерних маркерів у сучасному українському мовознавстві

1.1. Поняття гендеру та його репрезентація в українській лінгвістиці

Поняття гендеру доволі актуальне в багатьох світових науках: психології, філософії, культурології, лінгвістиці тощо. Неодноразово до нього звертались науковці з різними підходами й поглядами в гендерній сфері. Про висвітлення гендеру в мові писали Вайнрайх У., Гартман М., Спендер Д. та ін.; філософське питання усвідомлення жіночої статі з гендерного боку досліджували Фоменко О. С., Телія В. М., Канке В. А. та інші.

Щодо праць із питань гендеру в українському мовознавстві, то існує небагато робіт. Найчастіше у своїх напрацюваннях дослідники (Космеда Т.В., Ставицька Л.С., Калько В.В. та ін.) охоплювали психологійні, соціальні та культурні аспекти. На сьогодні створено низку статей, монографій, де було порушено питання мови й статі (Бондаренко О. С., Васильєва І. Б., Сукаленко Т.М., Малишевська Д. Ч. та ін.), однак подано замало сучасних досліджень, де було б ґрунтовно висвітлено питання гендеру в контексті вітчизняних зразків. [64, с.103–105].

Поняття гендеру, яким дослідники почали оперувати для того, щоб указувати на відмінність між біологічною статтю й соціальними чинниками, нині набуває більшої популярності й потреби в науковій і культурній сферах. Більшість із цих спроб указують на тісний зв'язок психології, філософії, культурології та інших наук із лінгвістикою, через яку й варто шукати значення гендеру, його особливості й міжгалузеве застосування терміна.

Ставицька Л. О. вважає, що гендер – це соціальна стать, на противагу біологічній, яку продуковано в соціальній, культурній і мовній практиці [58, с. 29–34]. Сукаленко Т. М. підкреслює, що в понятті «гендер» заковано уявлення – як бути чоловіком або жінкою у тій чи тій культурі [60, с. 283–290]. У підручнику «Гендер для медіа» зафіксовано, що цей термін виник за

допомогою спроб подолати «означені суперечності й знайти більш послідовні інтерпретації норм культури». Також чітко вказано про те, що розрізнення «гендеру й статі означало перехід від традиції пояснювати культурну різницю між чоловіками й жінками» [12, с. 14–15].

Попри те що «гендер» у науковій сфері України побутує не лише в мовознавстві, його пов'язують зі соціальною сферою наук (Оуклей Е.), хоч, як фіксує Маєрчик М.С.: «До 1960-х років його було вжито в англійській лінгвістиці на позначення граматичного роду – чоловічого, жіночого та середнього». В Україні цей термін з'явився у тлумачному, академічному словниках 1990-х років і його було записано в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». [12, с. 14–15].

У статті «Особливості розвитку гендерних лінгвістичних студій в Україні і закордоном» Маслова Ю. П. розглядає становлення поняття «гендер» і його значення. Науковиця вказує на мету основних напрямів українських досліджень у лінгвістичній гендерології: «... аналіз, систематизація, узагальнення та вивчення мовної поведінки обох статей, опис чоловічої та жіночої мовної схеми, тобто пояснення того, як проявляється стать у мові» тощо. [42, с. 100 – 101]. Найчастіше ці теми було порушено в працях Кириліної А. В., Горошко О.О., Мельник Ю. Р., Миронової Н. С. та ін.

Цікавим є твердження Маслової Ю. П., що становлення та еволюцію гендерних досліджень пов'язують із виникненням постмодернізму, адже представники цієї течії стверджували, що «навколишній світ може бути сприйнятий лише крізь мовні форми й реальність не існує поза текстом» [42, с. 100–101]. Варто згадати також працю Єсперсена О. Х., який дав назву одному з розділів своєї книги «Мова, її природа, походження і розвиток» (1922 р.) «Жінка», у якому було проаналізовано лексичні, фонетичні, синтаксичні особливості чоловічого та жіночого мовлення в системах різних мов світу. Також не можна не звернути увагу на ідеї В. фон Гумбольдта, Таннена Д. Е. та інших науковців, які порушували гендерні питання й працювали над розвитком гендерології.

Топчій Л.С. виокремлює кілька основних напрямів, за якими науковці досліджують питання гендеру: «...концепти «мужності» й «жіночності»; гендер на різних мовних рівнях; гендерна специфіка вербального й невербального комунікативного акту; відображення гендерних стереотипів у соціальному середовищі й у мовній свідомості; гендер у засобах масової інформації, в художньому тексті, в Інтернеті; гендер в лексикографії тощо» [64, с. 103–105].

Класифікація напрямів, досліджень у сфері гендеру досить умовна, оскільки під час вивчення одного питання, обов'язково виникають зв'язки з іншими галузями, які впливають на розкриття змісту лінгвістичної гендерології і, безпосередньо, на саме поняття «гендер» у науці. Із цим погоджується і Маслова Ю. П., яка зазначає: «Усі лінгвістичні дослідження гендеру в мові взаємозумовлені і взаємодоповнювальні» [42, с. 101–102]. Також науковиця виокремлює кілька основних напрямів:

- соціолінгвістичний;
- психолінгвістичний;
- лінгвокультурологічний;
- комунікативно-дискурсивний [42, с. 101–102].

Вищезгадані та інші напрями з питань дослідження гендеру пов'язані між собою тим, що в мовознавстві порушено проблему співвідношення біологічних і соціокультурних чинників. Саме аналіз різних рівнів мовної системи (синтаксичної, лексичної, фонетичної, прагматичної та ін.) допомагає розтлумачити поняття «гендер» [64, с. 104 – 107].

Сукаленко Т. М. дає визначення терміну: «Гендер – соціокультурна категорія, яка відображає сукупність соціальних і культурних норм, очікувань та уявлень, які асоціюються із особами чоловічої чи жіночої статі в певному суспільстві» [61, с. 250–251]. Марценюк Т. О. також виокремлює домінуючу рисою соціальне в тлумаченні цього поняття. На її думку, гендер – це певні соціальні ролі, що їх «очікують від чоловіків та жінок», тобто те, що приписують до обов'язків чи уявлень тих, хто виконує соціальну роль жінки й чоловіка [40, с. 21–27]. Не можна ототожнювати поняття «стать» і «гендер»,

оскільки в семантиці закладено, що домінантною в понятті «стать» – сфера біології, а в «гендер» – соціології, тобто «стать» – самець і самка, а «гендер» – маскулінність і фемінність.

Зважаючи на низку визначень гендеру, соціальний аспект – один із основних, який дослідники та дослідниці беруть до уваги під час розгляду гендерних питань. Через відмінності наук у біології, соціології, культурології, психології та інші сфери, де побутує вищезгаданий термін, було висловлено позицію про розрізнення «гендеру» й «статі» (Столлер Р. Дж.). Українська дослідниця Чухим Н. фіксує, що статеву роль у 21 столітті починають розглядати як «систему очікувань адекватної поведінки й гендер тлумачать не як природну стать, а як соціально-культурний конструкт» [49, с.169–170]. Попри те, що в англійській лінгвістиці «стать» тотожне поняття до «секс», що означає біологічні властивості, за допомогою яких фізично розрізняють чоловіків та жінок. Українська лінгвістика не ототожнює ці поняття. Відповідно до цього, українська дослідниця Бондаревська І.А. зазначає: «Гендер – своєрідний результат соціалізації людини в суспільстві відповідно до її статевої належності» [49, с. 169–173].

Українська науковця Мельник Т.М. вважає, що «гендер – це система, яка містить три позиції: систему знань, гендерну систему суспільства, гендерні практики» [49, с. 169–173]. Якщо розглядати систему знань, тут «гендер – комплекс соціально-філософських, соціологічних, політологічних, психологічних, культурологічних та інших теорій, як і становище жінки й чоловіка в суспільстві, систему чоловічого домінування і його зразків у певній культурі» [49, с. 169–173]. Мельник Т. М. моделює гендерну систему суспільства таким чином, що «гендер – сукупність взаємов'язаних інститутів, організацій, за допомогою яких формують стосунки різних рівнів чоловіки та жінки, виявляють ставлення до статі в суспільстві» тощо [49, с. 169–173]. Щодо гендерних практик, дослідниця зазначає, що тут відбувається «участь обох статей як рівних у прийнятті рішень, у формуванні гендерних стратегій і відповідних до них політик» [49, с. 169–173].

Відповідно до сучасних лінгвістичних концепцій, головною функцією мови є не лише обмін інформацією, а й ми розглядаємо її як систему орієнтованої поведінки. Мовна картину світу передбачає уявлення осіб як окремо, так і за групами. Семашко Т. Ф. зазначає, що ці бачення виражено в мові й мовленні. Вона пише: «Гендерні ознаки мовної картини світу – це сутнісні прояви пізнання світу крізь призму чоловічого й жіночого уявлення, а також вплив статі на мовну поведінку» [54, с. 4–5]. Те, про що говорить науковиця, у мові зафіксовано в вигляді стереотипів, які впливають на мовлення, поведінку як у комунікативних актах, так і загалом, а також на «процеси мовної соціалізації» [54, с. 4–5]. Дослідниця в статті «Гендерна лінгвістика в системі сучасної мовознавчої науки» виокремлює напрями в тому, як науковці висвітлюють і розуміють поняття гендеру крізь призму лінгвістики:

- вивчення лексичної та граматичної системи мови з метою встановлення відмінностей у мовній поведінці статей;
- проведення зіставних досліджень на матеріалі як споріднених, так і неспоріднених мов для вивчення гендерних асоціацій у різних мовах;
- аналіз письмової та усної форм мовленнєвої поведінки чоловіків і жінок, зважаючи на мету висловлювання, стратегій і тактик [54, с. 4–5].

Під час дослідження гендеру в мовленні, під час виявлення його ознак, за допомогою яких вітчизняні науковці не ототожнюють його зі статтю, було створено низку напрямів (про це йшлося вище), у яких працюють гендерознавці.

Моргун І.А. також зазначає, що гендер – важлива когнітивна категорія, яка діє з метою сприйняття людиною людини. Дослідник фіксує: «У лінгвістиці це поняття асоціюють із мовленнєвими конструкціями й як те, що закріплює в свідомості мовця образи, якості, характеристики поведінки; також із сукупністю атрибутів, які приписують жінкам чи чоловікам у певному соціокультурному співтоваристві» [44, с. 24–26]. Тобто, це поняття можна трактувати як «організовану модель соціальних відносин між чоловіками й жінками, що й визначає їхню роль і місце в суспільстві» [51, с. 79].

Отже, поняття гендеру, різноманітність його тлумачень, співвідношення з різними науковими галузями набуває популярности в українській лінгвістиці, оскільки гендер – соціокультурна система, головний рушій якої – мова. Її вираження в письмі чи в усному мовленні, вербальні й невербальні засоби як результат сприйняття мовної картини світу осіб чоловічої та жіночої статі – це чинники, без яких не можна досліджувати гендерні питання не лише в мовознавстві, а й інших напрямках.

1.2. Гендерні маркери в українській лінгвістиці

Українська лінгвістика – це широке поле для огляду, аналізу й дослідження гендерних питань. Як популярний мовознавчий напрямок, ця сфера містить у собі багату термінологійну систему. Основними поняттями, якими оперують науковці в роботі з гендерними питаннями в українській лінгвістиці – гендер, гендерлект, гендерна маркованість, гендерні маркери мовлення, гендерне спілкування, гендерно-нейтральна мова та ін. [69, с. 11–12]. Усе це дає змогу усвідомити, що мова – не лише засіб спілкування суспільства чи засіб фіксації досвіду наших пращурів, а й інструмент становлення культури й особливостей гендерної ідентичності.

Васильєва Е.В. зазначає: «Поняття гендеру позначає не лише процес розмежування суспільством чоловічих і жіночих ролей, поведінки, ментальних і емоційних особливостей, а також його результат, тобто соціальний конструкт гендеру» [9, с. 155]. Попри те, що різні суспільства мають відмінні чоловічі й жіночі ролі, принципи, норми, етикет спілкування, однак більшість дослідників і дослідниць, зокрема й Васильєва Е.В. вважає, що пріоритетним є чоловіче, яке домінує над жіночим, що виявляємо в мовленні.

У центрі гендерних досліджень – культурні й соціальні фактори, якими передбачено ставлення до жінки чи чоловіка й їх гендерних ролей, стереотипні уявлення, нав'язані суспільством й висвітлення цього в мовленні людини. Про проблеми гендерної зумовленості функціонування мови було написано небагато праць, однак можна виокремити роботи Баландіна Н.Ф. «Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті», Ковалевської Т. Ю. «Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування», Яворівської Г.М. «Перспективна лінгвістика: мова, культура, влада» та ін. [51, с. 79].

Попри те, що гендер не є мовною категорією, однак, стать реалізовано в соціумі, культурі й усе це висвітлено в мовленні. Романенко В.О. фіксує те, що виділяють загальнонаукові й лінгвістичні принципи аналізу гендеру. До других належать динамічність і змінність цієї категорії в мові й комунікативних ситуаціях [51, с. 79].

В українській лінгвістиці висвітлено уявлення, поведінку, побажання й інші поняття, які пов'язано з колективною пам'яттю. Усе це вміщено в фемінності і маскулінності – термінах, які репрезентують поняття «гендер».

У статті «До питання історії появи в лінгвістиці термінів гендер, маскулінність, фемінність» Романенка В. О. подано визначення: «Маскулінність – система властивостей особистості, що традиційно вважають чоловічими. Ними передбачено відповідність власній статевій належності, прийняття статево-рольових стереотипів, дотримання чоловічих норм, вироблення різних форм поведінки, характерних чоловікові» [51, с.79–80]. Щодо фемінності, то автор зазначає, що це «характеристики, які пов'язані з жіночою статтю, або характерні форми поведінки, які очікують від жінок у певному суспільстві» [51, с.79–80]. Усе це можна чітко простежити в мовленні обох статей (чоловічої і жіночої), оскільки в словах, їх значеннях, контексті, підтексті висвітлено вищезгадані ознаки фемінності чи маскулінності.

Дослідник влучно зауважив, що наприкінці ХХ століття – від початку ХХІ століття мовознавці більшою мірою зосередили увагу на проблемах мови як «антропоорієнтованого феномену», тобто мисленні, засобів і способів спілкування, відображення знань людини й про людину, суспільство загалом і про культуру. [51, с.79–80]. Усе це сприяло тому, щоб виникла гендерна лінгвістика й почали досліджувати мовлення в контексті гендеру.

Осіпова Т. Ф. зазначає, що є відмінність у гендерному сприйнятті мовлення й ми погоджуємося із цим твердженням, оскільки більшою мірою для чоловіків важливо те, що говорять, а для жінок – те, як говорять; чоловіків вважають більш емоційними тоді, коли відбувається збудження тестостерону – «гормону бажання й агресії», а жінок – більш чуттєвими, бо в їхній крові більше естрогенів, які «сприяють активізації захисних і пристосувальних реакцій» [46, с. 109–110]. Ці біологічні реакції впливають на мовлення й його сприйняття, зокрема з гендерного боку.

Оскільки гендер виявляє поведінкові норми мовлення чоловіків і жінок у різних за жанром, стилем, обсягом і ситуативністю текстах, то можна

класифікувати особливості ті, що притаманні особам чоловічої статі й ті, що характерні особам жіночої статі [33, с. 186–187]. На основі опрацьованих праць Борисенка В. О., Мартинюк А. П., Горошко О.О., Холод О. М., Безсонової О.Л. та інших дослідників і дослідниць було виокремлено основні гендерні маркери в українській лінгвістиці.

Гендерні маркери, притаманні мовленню особам чоловічої статі:

1. Чоловіки частіше, ніж жінки вживають воєнну лексику [33, с. 186–187]. Попри воєнний час в Україні (від 24.02.2022 і до сьогодні), що став поштовхом стати більш обізнаними в військовій сфері як чоловікам, так і жінкам, все одно в мовленні відображено досвід минулого, починаючи від початків створення письма, де було висвітлено поведінку племен, соціальні ролі жінки/чоловіка, що століттями сприяло формуванню лексичної бази народу;

2. Під час демонстрації емоцій чи під час надання оцінки предметів чоловіки використовують слова з менш емоційним забарвленням, ніж жінки [33, с. 186–187]. Особи чоловічої статі часто вживають одноманітні стилістичні засоби (наприклад, епітети новий, добрий, нормальний, поганий тощо);

3. Під час звертання до близьких і рідних чоловіки поєднують офіційну й емоційно-марковану лексику [33, с. 186–187];

4. У мовленні чоловіків частіше, ніж у жінок трапляється нецензурна лексика [33, с. 186–187];

5. Фіксують термінологійність, прагнення до точності, номінації [33, с. 186–187];

6. Чоловіки, порівняно із жінками більш яскраво використовують негативну оцінку чогось чи когось [33, с. 186–187]. Особи цієї статі намагаються якомога точніше виразити слова з негативною конотацією;

Гендерні маркери притаманні жінкам:

1. Вживання великої кількості означень, додатків, обставин (наприклад, десь, красивий, неймовірний, там, колись тощо) [33, с. 188–189];

2. Характерним є вживання конструкцій, які виражають різний ступінь невпевнености та невизначености (наприклад, мабуть, можливо тощо) [33, с. 188–189];

3. Використання елітних, престижних, стилістично підвищених форм, кліше [33, с. 188–189];

4. Вживання слів іншомовного походження, навіть тоді, коли відомий український відповідник [33, с. 188–189];

5. Використання конотативно нейтральних слів та фраз, евфемізмів (наприклад, у нетверезому стані, замість сп'янілий тощо) [33, с. 188–189];

6. Велика образність мовлення під час опису почуттів [33, с. 188–189];

Із метою підтвердження чи спростування вищезазначених ознак було створено опитування з-поміж чоловіків і жінок «Гендерні маркери мовлення і їх «стабільність» та «еволюція». За його результатами визначено, що воєнну лексику вживають особи чоловічої та жіночої статі, однак у мовленні чоловіків вона трапляється частіше, аніж у мовленні жінок. На питання: «Під час виникнення певних емоцій Ви реагуєте й демонструєте їх комусь?» було отримано відповіді, де всі особи чоловічої статі, хто брав участь в опитуванні однозначно відповіли, що демонструють емоції доволі стримано, або й взагалі намагаються робити вигляд, що нічого не відчують, на відміну від осіб жіночої статі (див. Додаток А). Також відповіддю на те, чи вживають особи в своєму мовленні нецензурну лексику було те, що й чоловіки, й жінки вживають її, однак особи чоловічої статі послуговуються обсцесною лексикою всі без винятку (з-поміж опитуваних), а серед осіб жіночої статі є ті, в чиєму мовленні ця лексика відсутня (див. Додаток Б).

Щодо твердження, що в жіночому мовленні трапляється більше слів іншомовного походження, ніж у чоловічому, то відповідно до результатів опитування особи жіночої статі вживають ці лексеми з метою використання «престижних», сучасних, популярних форм, чоловіки більшою мірою прагнуть

до точности висловлюваного, однак і ті, і ті послуговуються українськими відповідниками, якщо вони відомі мовцям.

Маслова Ю. П. зазначає: «Сучасна лінгвістика виходить із положення про те, що гендер – це причина того, що чоловіки та жінки по-різному використовують мову. Нині не ставлять питання: «Як говорять чоловіки та жінки?», а формулюють проблему по-іншому: «Які види мовних ресурсів люди використовують, щоб представити себе як певний тип чоловіка чи жінки?»» [41, с. 227–228]. Тут йдеться про гендерні маркери мовлення, за допомогою яких і можна «представити себе як певний тип чоловіка чи жінки».

Дослідниця фіксує, що в основі конструювання мовного гендеру покладено співвіднесеність мовних форм із гендерними уявленнями, асоціаціями тощо [41, с. 227–228]. У праці «Мовна репрезентація гендеру» науковця указує на те, що в сучасній лінгвістиці мовну репрезентацію гендеру розглядають у двох основних напрямках: «дзеркальний» – відображення гендеру за допомогою лінгвістичних ресурсів, а другий напрям – існування таких феноменів як «чоловіча мова» й «жіноча мова» [41, с. 227–228].

Сучасні науковці й науковиці, зокрема Осіпова Т. Ф. стверджують, що гендерні особливості можна виявити ще на початку засвоєння мови й усе це відображено в гендерних маркерах, не винятком є й українська лінгвістика. Розрізняють два типи засвоєння мови: референційний (у мовленні переважають розповідні речення, швидкий темп мовлення, вживання більшою мірою іменників і прикметників, відсутність шаблонних фраз, позиціювання себе в формі третьої особи однини тощо) і експресивний тип (переважають спонукальні речення, майже, відсутністю прикметників у лексиконі, позначення себе займенником першої особи однини) [46, с. 113–114].

Ще однією із ознак гендерної маркованості є якість мовлення. Наприклад, під час характеристики мовлення осіб чоловічої статі використовують такі маркери: говорить твердо, грізно, горланить тощо [46, с. 113–114]; а під час характеристики мовлення осіб жіночої статі мовлення

вербалізовано такими лексемами: виговорити, белькотіти, говорити тремтячим голосом, зітхати та ін. [46, с. 113–114].

Осіпова Т. Ф. подає приклади аналізу художніх текстів, де проілюстровано певні розбіжності мовлення чоловіка й жінки, зокрема й у самозвертанні: «*От що ти наробила, ідіотко! Ну от, дурепо, ти сама заварила цю кашу!*» (БагратЛ.) – жіноче мовлення; «*Е, шановний, уставай! Пригадай, що ти – майстер спорту з боксу!*» (ВинокуровО.) – чоловіче мовлення [46, с. 115–116]. Тут ми простежуємо, що жінки надають перевагу більш критичним висловлюванням, а чоловіки – позитивно забарвленим звертанням.

До гендерних маркерів належать і паралінгвістичні параметри. Наприклад, голос виконує диференційну функцію, він не лише передає емоційний стан мовця, а й загалом характеризує його. Чоловічий голос, як правило, має низькі тональні характеристики (говорити басом), жіночий – високі (пищати, верещати), однак за певних біологічних умов, ці ознаки можуть видозмінюватись [46, с. 115–116]. Щодо темпу мовлення, то відповідно до ситуації, зважаючи на певні властивості характеру, мовець може говорити, цокотіти, розтягувати слова, мимрити тощо. Ці синоніми мають різну конотацію й залежно від того, як людина їх промовляє вже складається певне враження про неї тощо [46, с. 115–116].

Отже, гендерні маркери в українській лінгвістиці – це певний набір дій, лінгвістичних елементів, конотацій, навіть стереотипних уявлень, за допомогою яких суспільство встановлює мовленнєві норми характерні для осіб чоловічої та жіночої статей. Намагання їх виконувати певні соціальні ролі спрямовує добирати фрази, речення, слова з певною метою, де можна простежити лінгвістичну гендерну маркованість.

1.3. Спілкувальний дискурс: гендерні маркери крізь призму стратегій і тактик

У дослідженнях сучасної гендерної лінгвістики увагу зорієнтовано на актуальних питаннях, пов'язаних із людиною, її мовленням, об'єктивним і суб'єктивним ставленням до ситуацій, дії у них, вербалізацію реакції на ту чи ту подію тощо. Науковцям найбільш результативними для праць є спостереження за усіма вищезгаданими моментами під час спілкування осіб жіночої та чоловічої статей. Гендерні маркери виявляємо за допомогою вербального й невербального спілкування, що найбільшою мірою можна простежити у синтаксичних одиницях саме діалогічного дискурсу. Оскільки тут у певній комунікативній ситуації можуть бути стверджувальні/заперечувальні фрази, уточнювальні/спонукальні репліки, доволі часто яскраво виражені емоції, етикетні норми спілкування та інші інтенції мовців, під час яких можна фіксувати як подають, стверджують, заперечують інформацію особи чоловічої статі та особи жіночої статі, наскільки емоційно чи стримано це відбувається, за допомогою яких лексичних засобів комуніканти намагаються висловлювати власні думки тощо.

Існують різні види спілкувального дискурсу, однак ми зосереджуємо увагу на побутовому й професійному дискурсах, зокрема й діалогічному, полілогічному, монологічному. З-поміж дослідників і дослідниць, які розглядали обмін репліками в різних мовленнєвих ситуаціях, їхню змістову взаємозалежність, чіткість реплік, шаблонність, важливість інтонації, тембру, тональності та інших маркерів – Бацевич Ф.С., Романюк І.В., Шульжук Н. В., Якубинський Л.П., Яшенкова О.В. та ін. [70, с. 260]

Варто розглядати гендерні маркери спілкувального дискурсу в контексті стратегій і тактик комунікативного акту, оскільки в основу комунікації закладено певну мету й необхідність передати чи отримати певну інформацію. Влучно зауважує Мартинова О.М. про те, що «мовленнєва поведінка комуніканта є варіативною, що передбачає декілька способів реалізації

поставленої мети, тому всі дії мовця спрямовано на досягнення поставлених цілей і їх відображено в комунікативних стратегіях і тактиках [39, с. 2].

Під час вибору комунікативної стратегії, мовці мають зважати на правила та закономірності спілкування. Цікавим є те, що між особами чоловічої та жіночої статі вибір цих закономірностей дещо відрізняється, це можна простежити в їхньому спілкуванні. Мартинова О. поділяє комунікативні стратегії і тактики на два типи: кооперативні стратегії та конфронтативні. До першого типу дослідниця зараховує стратегії схвалення, утіхи, умовляння тощо, а до другого – стратегії дискредитації, сварки, погрози та інші [39, с. 2–3].

Яшенкова О.В. дає визначення: «Комунікативна стратегія – це головна лінія мовленнєвої поведінки в межах конкретної комунікативної події, що визначено загальною метою комунікації, ситуативним контекстом і уявленнями адресата» [21, с. 57–58]. Досягнення комунікативних стратегій відбувається за допомогою тактик. У статті «Комунікативні стратегії в сучасному українському політичному дискурсі» зазначено, що «з одного боку, тактика – шлях реалізації стратегії, а з іншого боку, спосіб мовленнєвого впливу, сукупність мовленнєвих засобів» [21, с. 57–58].

Дослідниця виокремлює такі стратегії: «Самопрезентації, агітаційна (їх можна досягти за допомогою тактик: обіцянки, застереження, надавання оцінного значення, протиставлення, наведення позитивних аргументів, запрошення, прямого спонукання, апелювання до авторитету, апелювання до моральних цінностей тощо); формування емоційного настрою, інформаційно-інтерпретаційна (можна тактики: визнання існування проблеми, акцентування уваги на позитивній інформації, пояснення, коментування, розгляд проблеми під новим кутом, указування на шлях розв'язання проблеми тощо); аргументативна, маніпулювання (тактики: навішування ярликів, гіперболізацію, применшення, спрощення понять, замовчування, покликання на авторитетів тощо); дискредитації (тактика: акцентування уваги на негативних якостях опонента чи вказування на помилки опонента) та інші» [21, с. 57 – 58].

Семенюк О.Г. та Паращук В.В. виділяють такі стратегії: «Стратегія «гра на зниження», яку спрямовано на те, щоб викрити мету мовця-суперника, зрозуміти те, яка ціль спілкування співрозмовника й допомагають реалізувати цю стратегію тактика звинувачення, тактика викриття тощо; стратегія «гра на підвищення», яку спрямовано на те, щоб мовець підвищив свій авторитет, що можна досягти за допомогою тактики самопрезентації, тактики відведення критики, тактики самовиправдання тощо; стратегія театральності, яку можна досягти за допомогою використання тактик підбурювання, кооперації, інформування, обіцянки, провокації тощо» [21, с. 57–58].

Вищезгадані та інші стратегії й тактики репрезентовано крізь призму гендерних маркерів спілкувального дискурсу. Шкіцька І. Ю. зазначає, що мовлення осіб чоловічої статі відрізняється від мовлення осіб жіночої статі тим, що перші прагнуть домінувати в бесіді. Характерним для лінгвістичних особливостей чоловіків є «наполегливість, вимогливість, авторитарність, намагання бути головним у діалозі». Мовленню жінкам притаманна «делікатність, низька категоричність, м'якість, доброзичливість» тощо [71, с. 2].

Оскільки жінки частіше висловлюють солідарні думки зі співрозмовником чи намагаються вдавати це, аби підтримати діалог, науковця описує стратегію, яка переважає з-поміж жінок солідарною, тобто стратегія солідарності, а чоловікам, на її думку, більшою мірою притаманна змагальна стратегія [71, с.2].

У монографії «Гендерні дослідження: прикладні аспекти» за редакцією В. П. Кравця вказано, що вищезгадані особливості, а саме – активність, домінантність, впевненість у собі, також іноді агресивність – це притаманно в спілкуванні чоловікам, а залежність, турботливість, доброзичливість, м'якість і інші притаманно в спілкуванні жінкам – усе це стереотипні уявлення [32, с. 53–60]. Однак, із лінгвістичного боку, ці твердження репрезентовано в мовленні осіб жіночої та чоловічої статей.

Шкіцька І. Ю. вказує, що в жіночому мовленні вжито більше зменшено-пестливих суфіксів, частіше називають співрозмовника чи співрозмовницю на

ім'я, характерними ознаками є її гіперболізована експресивність, функціонування слів-інтенсивів, вишуканість, перенасиченість епітетами й метафорами [71, с. 2]. Чоловіче мовлення тяжіє до стилістично нейтральних лексем, їхню мовленнєву поведінку характеризують «прозорістю», а жіночу – імпліцидністю, метафорами [71, с. 2].

Візьмемо до уваги сферу професійного спілкування, де важливим аспектом є аргументація, для того, щоб досягти комунікативної мети. Кравець В.П. виокремлює особливості чоловічої та жіночої аргументації. Науковець зазначає, що чоловічу аргументацію «базовано на прагненні оволодіти ситуацією» [32, с. 78–80]. До ознак аргументації осіб чоловічої статі дослідник зараховує те, що:

1. Чоловіки вимагають чітких доказів, які підкріплюють висловлювання співбесідника [32, с. 79];
2. Вимагають більший контроль за потоком мовлення за допомогою домінантної поведінки [32, с. 79];
3. Можуть ефективно працювати з одним джерелом інформації одночасно [32, с. 79];
4. Можуть вразити слухача неочікуваною асоціацією, нестандартним зворотом мовлення [32, с. 79];
5. Речення коротші, ніж у жінок, і структурно оформлені. Вони мають вступну частину, чітко подають зміст і роблять висновок [32, с. 79];

У своїй праці Кравець В.П. пише, що жіночу аргументацію базовано на «бажанні підтримати розмову» й науковець фіксує особливості цієї аргументації:

1. Жінки легше запам'ятовують різні деталі [32, с. 79];
2. Уміють розпізнавати й розуміти приховані мовленнєві сигнали [32, с. 79];
3. Відчувають більше впевненості під час висловлювань у менш логічній послідовності [32, с. 79];

4. Можуть працювати одночасно з кількома джерелами інформації [32, с. 79];

5. Можуть вести кілька ліній мовлення, що передбачає і втручання в інші комунікативні ситуації, додавання власних коментарів [32, с. 79];

6. Типово жіночими є конструкції:

- зі займенниками «такий», «так», «який»;
- вираження негативної оцінки за допомогою іменника «жах!»;
- з яскравим вираженням емоцій, особливо здивування, обурення;
- зі вживанням прислівників «ясно», «ясенько»;
- зі синонімами прикметника «хороший» – добрий, чарівний, дивний, чудовий [32, с. 80] тощо.

На письмі також відображено гендерні маркери спілкування, адже як особа сприймає світ, так і передає досвід на письмі, використовуючи засоби, за допомогою яких можна подати характеристику. За цим принципом у монографії «Гендерні дослідження: прикладні аспекти» подано особливості писемного мовлення осіб жіночої і чоловічої статей, де зазначено, що першим під час відтворення текстів, основною метою є передача фабули чи намагання максимально точно відтворити його, а другі тяжіють до діаграм, графіків, вони намагаються кодувати тексти; жінки частіше використовують суфікси **-ік-, -к-, - очк-, -ечк-, -есеньк-, -юсінськ-** тощо, а чоловіки – **-к-, -ок-, -н-** тощо [32, с.80].

У мовленні, манері спілкування, у певних ситуаціях, які передбачають умови комунікації, її мети, успішності чи неуспішності виконання комунікативних цілей досі, в XXI столітті, наявні стереотипні уявлення. Грибок О. фіксує, що стереотипи – це «підґрунття для фонду уявлень, який зумовлює застосування різних стратегій і тактик» [33, с. 180–181]. У побутовому спілкуванні «вплив на співрозмовника реалізовано регулятивною та превентивною дискурсивними стратегіями». Дослідниця зазначає, що регулятивною передбачено «корекцію» дій співрозмовника, а превентивна

запобігає небажаним наслідкам мовленнєвих дій з боку співрозмовника [33, с. 180– 181]. Останню стратегію можна досягти за допомогою тактики апеляції до стереотипних уявлень, тактики контролю, докору та заперечення, тактики вибачення, виправдання, обіцянки, протиставлення тощо.

Отже, будь-яке спілкування має комунікативну мету й для того, щоб її було успішно досягнуто, варто добирати стратегії і тактики, за допомогою яких ціль буде реалізовано. Зважаючи на стереотипність, яку відображено в гендерних маркерах спілкування варто звертати увагу на те, за допомогою яких засобів спілкування досягають комунікативної мети особи чоловічої та жіночої статей. Спілкувальний дискурс передбачає можливу ситуативність і вказує на те, які засоби спілкування буде застосовано під час використання стратегій і тактик комунікації.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНИХ МАРКЕРІВ У ПОВІСТІ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО «КАЙДАШЕВА СІМ'Я»

2.1. Мовлення персонажів твору як втілення гендерних маркерів

У мовленні висвітлено досвід попередніх поколінь, світогляд представників тих чи тих народів, сприйняття чи несприйняття умов навколишнього середовища й реакцію на події залежно як від зовнішніх чинників, так і від внутрішніх факторів. Завдяки цьому процесу відбувається оприлюднення інформації, передумови та причини творення, а потім і поширення нових відомостей із огляду на досвід представників тих чи тих соціальних груп. Зважаючи на це, мовлення – процес формулювання попередньо отриманого досвіду, усвідомлено виконаних дій та/або відображення спостережень у вербально-невербальній формі спілкування.

Хома Т. у своїй статті зазначає: «Мовлення – це процес добору та використання засобів мови для спілкування із іншими членами мовного колективу. Це форма існування живої мови; у мовленні мова функціює і в процесі функціювання перебуває у постійному розвитку» [68, 5 с.]. Зважаючи на це, припускаємо, що саме в процесі мовлення сформована думка перебуває на стадії завершення, адже під час мовленнєвого потоку вже безпосередньо те, що проговорює мовець впливає на подальше формування мислення й відповідно на результат мовленнєвого потоку. Це залежить не лише від мовця, а більшою мірою від ситуації, в якій перебуває той, хто говорить. Варто враховувати психологічний фактор, що є причиною і передумовою добору мовлених засобів спілкування незалежно від статі.

У статті «До питання про гендерні особливості мовлення» Уділової Т. М. та Борисенка О. І. зазначено, що будь-яка особа під час спілкування «зазнає впливу від низки чинників» [66, с. 180]. Автори називають основні:

1. Гендерна належність того, хто говорить (тут йдеться не про біологічну стать, а соціальну роль);
2. Жінкам властиві емпатичні мовленнєві акти (жінкам потрібно докладати менше зусиль, щоб змінити ролі в комунікації), а в чоловіків

спостерігають «психологічну глухоту» (науковиці пояснюють це як те, що особи чоловічої статі під час захоплення обговорюваною темою, вони не реагують на репліки, пов'язані із нею);

3. Мовленню чоловіка притаманна більшою мірою термінологійність, прагнення до точності номінацій і тяжіння до вживання ненормативної лексики;

4. Для мовлення жінок притаманними є вживання емоційно оцінної лексики, до того ж, частіше трапляється позитивна оцінка, ніж негативна, а чоловікам – нейтральна;

5. До типових рис мовлення жінок належать експресивність, часте вживання вигуків, зменшено-пестливих суфіксів, велика кількість мовних форм ввічливості, а також тверджень у формі питань тощо [66, с. 180–181].

Розглянемо ці твердження на прикладі мовлення персонажів повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». Зважаючи на соціальну роль того чи того мовця визначаємо спосіб його поведінки, зокрема мовленнєвої. Вукулова К. В. зазначає, що в лінгвістиці соціальну роль виокремлюють як «зіставлявальну позицію у соціальній системі, що містить у собі реалізацію особистістю обов'язків і прав, певний спосіб поведінки, очікуваний від особи та відображений у мовних одиницях» [10, с. 208]. Соціальна роль Омелька Кайдаша із повісті І. Нечуя-Левицького полягає в тому, що персонаж – це простий селянин, який, як і притаманно людям цього класу, міг працювати в будь-якій сфері сільського господарства. Чоловік сам визначав що і як потрібно виконувати зважаючи на діяльність, реакції на що намагався отримати від своїх синів, що було відображено в його мовленні: «*А чого це ви поставали, та руки позгортали, та ще верзете Бог зна що?*» [1, с. 3]; «*Якого це бісового батька ви стоїте, згорнувши руки, діла не робите та тільки язиками чортзна-що верзете – крикнув Кайдаш*» [Кайдашева, С. 3]; «*Кайдаш плюнув і пішов стругать у вісь*» [1, с. 3]; «*Даруй же, Боже, нам щастя й здоров'я, а померлим пошли, господи, царство небесне. Поможі нам боже довести діло до кінця...*» [1, с. 3] тощо.

Також Омелько Кайдаш виконує соціальну роль віруючої людини, що висвітлено в мовленні цієї особистості: «*Чи можна в такі п'ятниці паскудить язики? Ви знаєте, що хто сьогодні **спостить** цілий день, той ніколи не потопатиме в воді і **не вмере наглою смертю***» [1, с. 2]; «*Говори, дурню! Нема, де втопиться. Як **бог дасть**, то і в калюжі втопишся*» [1, с. 1]; «*Господи милостивий та милосердний! Покарала мене й **свята неділя, і свята п'ятниця**. Тепер хоч сядь та й плач!*» [1, с. 5]; «*Дасть бог, приставлю через стіни хату...*» [1, с. 13]; «*Бог ти мій! Що це зі мною діялось? – думав Кайдаш. – Чи це мене **бог карає за гріхи**, чи показує свою ласку за правду?*» [1, с. 20] тощо.

Якщо говорити про Марусю Кайдашиху, власне за тим, як її називають (Кайдашиха) вбачаємо, що однією із соціальних ролей жінки є те, що вона – дружина Кайдаша, на що вказує суфікс *-иха-*: «*Кайдаш зайшов у хату. **Кайдашиха** засвітила лампу...*» [1, с. 7]. У повісті дружина має відповідати статусу чоловіка, тому не випадково в мовленні жінки простежуємо висловлювання, які пов'язані з Богом: «*Кайдашиха перестала лаяться. – Омельку, стань та **помолись Богу!** Що з тобою діється?*» [1, с. 20]; «*Рятуйте, хто в **Бога вірує!***» [1, с. 22]. Також Маруся Кайдаш виконує соціальну роль свекрухи, про що свідчать її дії: «*Кайдашиха **привітала старшу невістку** перше солодкими медовими словами, а потім уже дала їй покуштувати полину*» [1, с. 14].

Цікавим є те, що в повісті простежуємо не зміну соціальних ролей, а наслідування їх від попередників, що знову простежуємо в мовленні та діяльності персонажів. Йдеться про синів Омелька Кайдаша – Карпа та Лавріна. Їхня соціальна роль полягає в тому, що вони працьовиті селяни, як і батько: «*Лаврін проворно **совав заступом** по землі...// Треба було **браться за роботу**...// Карпо та Лаврін повставали та **стали** коло припічка ногами **м'яти коноплі**...*» [1, с. 11; с. 12].; «*Чому це у вас досі і хата не метена? – спитав Карпо, увійшовши в хату*» [1, с. 14].

Це вказує на те, що за традицією прийнято вважати, що представники селянства завжди працьовиті та віруючі більшою мірою, ніж містяни, що відображено крізь мовлення персонажів.

Щодо твердження про те, що жінкам потрібно докладати менше зусиль, щоб змінити ролі в комунікації, то в повісті знаходимо діалог, де це висвітлено: «... *Постривай же, свекрухо! – говорила голосно Мотря сама до себе розвішуючи сорочки по тину. – Будеш ти в мене циганської халяндри скакати, а не я в тебе.// – Мотре! Вставай уже прясти! Мотре, чи ти чуєш?/ Мотря прокинулась, але не обзивалась.// Мотре, вже треті півні співали! Вставай та розкладай у печі тріски.// Ох-ох-ох.. – застогнала Мотря достоту таким жалібним голосом, як стогнала Кайдашиха. – Так у мене крижі болять, що я із постелі не встану...» [1, с. 20]. У тексті ми прочитуємо те, що Мотря погано себе почуває, однак порівняння її голосу із тоном Кайдашихи дає зрозуміти, що дівчина швидко змінює комунікативну роль. Також це можемо чітко простежити в ситуації: « – *Ох, ох! Так у мене чогось болить спина, так ниють руки, – почала Мотря тонесеньким голосом, передражнювати свекруху»* [1, с. 6], де продемонстровано зміну тембру та темпу голосу, вжито спосіб пародіювання із метою зміни комунікативної ролі.*

Щодо того, що мовленню осіб чоловічої статі притаманна більшою мірою термінологійність, прагнення до точності номінацій і тяжіння до вживання ненормативної лексики, однозначної відповіді не дамо. Оскільки зважаючи на мовлення персонажів повісті Нечуя-Левицького І.С. «Кайдашева сім'я» це стосується не лише чоловічого, а й жіночого мовлення. Наприклад, Омелько Кайдаш вживає таку синтаксичну конструкцію: «*Жінко! Де ти у **вражого** сина діла двері?/ Яка **це іродова** душа кидається горшками?// Я не пропив грошей! Осьдечки гроші, та тобі не дам... Дулю візьмеш, а не гроші!// Чого **це ти** розходилась? Та я тобі **не подивлюся в зуби**!// Що ви мені **цвікаєте в вічі**, неначе змовились. Хіба мені не можна в своїй хаті порядок дати?// Я візьму на вас налечага, то я вас обох так обчухраю, що ви будете мені обох покорятись» [1, с. 6]; це ж притаманно й мовленню осіб жіночої статі: «*Я думала, що такі**

багатирі наженуть мені повний двір волів та корів, а вони пригнали **одну дурну вівицю** та ще й перше вовну обстригли.//Вранці буджу, буджу, кричу, кричу, а вона вивернеться на полу, **здорова, як кобила**, та тільки сопє... – каже Кайдашиха. – **Од кобили чую!** – крикнула Мотря» [1, с. 6]. Тут висвітлено й емоційно оцінну лексику, яку найчастіше подано в контексті порівняння, наприклад, «здорова, як кобила»; також, якщо говорити про надавання оцінки в мовленні чітко простежуємо це в висловлюванні Мотрі: «Була я в батька, було **моє личко біленьке й брови чорненькі**, а в свекра личко моє змарніло й брови **полиняли**, – подумала Мотря роздивляючись на себе в дзеркалі. – **З'їсть свекруха, люта змія, мій вік молоденький**» [1, с. 7]. Однак емоційно оцінна лексика поширена не лише в описах, порівняннях, а й у діях персонажів: «Вони обидві кинулись до роботи, але Мотря не вимітала хати та все **поглядала скося** на свекруху. Свекруха так само поглядала то на віник, то на невістку..», зазначаємо, що все ж переважно чітко виражені спостереження, огляд тих чи тих аспектів відображено саме в мовленні персонажок.

Щодо п'ятого пункту, який фіксує Уділова Т. М. про те, що жінкам притаманна експресивність у висловлюваннях, тяжіння до зменшено-пестливих суфіксів, наявності великої кількості ввічливих форм у мовленні, зважаючи на мовлення персонажів, з одного боку підтверджуємо цю тезу, а з іншого – спростовуємо її, адже ці риси характерні не лише мовленню осіб жіночої статі, а й особам чоловічої статі. Наприклад, старший Кайдаш часто послуговується висловлюваннями, які містять у собі яскраво виявлене емоційне забарвлення, що подано із авторським коментарем: «**Якого це бісового батька ви стоїте, згорнувши руки, діла не робите, та тільки язиками чортзна-що верзете!** — **крикнув Кайдаш і почав присікуватись до синів та махатъ стругом перед самим Карповим носом. Старий був нервовий і сердитий, та ще більше сердився од того, що в його од самого ранку й рісочки не було в роті**» [1, с. 7]; «**Покиньте мотовило, бо так і впечу обох по спині кочергою!** – **крикнув Кайдаш на всю хату**» [1, с. 8]; так само спостерігаємо емоційність мовлення в повісті молодшого Кайдаша Карпа: «**Тату! Не наближайтесь, – говорив**

спокійно, але понуро Карпо, стоячи на одному місці» [1, с. 8]; «Не лізь, бо задушу, іророва душе! – крикнув Карпо та й кинувся, неначе звір, на батька й штовхнув його обома кулаками в груди» [1, с. 9].

Експресивність мовлення осіб жіночої статі, майже, нічим не відрізняється від чоловічого, оскільки також простежуємо в висловлюваннях волевиявлення, бажання виконання тих чи тих дій тощо. Персонажки повісті у мовленні частіше вживають вигуки, однак, під час побажань, які містять у собі різну конотацію (негативну чи позитивну) меншою мірою вжито модальники проте, коли мовлення є менш експресивно вираженим, модальні слова трапляються частіше: *«Глянь, що твоя невісточка витворяє! – крикнула Кайдашиха, вихопивши з печі мале горня з кашею» [1, с. 9]; «Ой Боже ж мій із цим недбайлом! – крикнула Кайдашиха, глянувши на Мелашку. Тепер про мене, стромляй руку в лемішку та й мішай» [1, с. 14]; «Може, дарма, що мати лає, аби ти мене тишив своїми очима, – сказала Мелашка, глянувши Лаврінові в самі сині очі» [1, с. 9].*

Варто зауважити, що всі вищезазначені приклади мовлення в тексті вжито залежно від зовнішніх чинників і комунікативних дій у тій чи тій ситуації. З огляду на те, що, на нашу думку, ознаки, які подавала Уділова Т. притаманні як мовленню осіб чоловічої статі, так і мовленню осіб жіночої статі, однак, зважаючи на вищенаведені приклади одні більш яскраво виражені в чоловіків, а другі в жінок.

З метою підтвердження або спростування цього твердження було створено опитування «Сучасне сприйняття тих чи тих висловлювань», за результатами якого можемо визначити, чи гендерні маркери наявні в мовленні представників різних статей. У питаннях було зазначено висловлювання тих чи тих представників повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького, не вказуючи, хто це говорить. Завдання респондентів полягало в прочитанні зазначених фрагментів мовленнєвого акту й указати, хто це говорить: чоловік, жінка чи інший варіант? (див. Додаток В.).

Опитування було здійснено з-поміж студентів Національного університету «Острозька академія», вікова категорія яких сягає 17–25 років. 54 респондентів дало відповіді на подані питання. Маємо такий результат: на питання: «Хто на вашу думку так говорить: *«А чого це ви поставали, та руки позгортали, та ще верзете Бог зна що?»*» 64,8 % опитуваних зазначили, що це висловлювання належить особі жіночої статі, 29,6 % фіксують, що це говорить особа чоловічої статі, а 5,6 % – інший варіант (йдеться про те, що так говорить і чоловік, і жінка); фраза: *«Якого це бісового батька ви стоїте, згорнувши руки, діла не робите та тільки язиками чортзна-що верзете?»* щодо визначення статі мовця має таку статистику: 50% – жінки, 46,3 % – чоловіки, 3,7 % – інший варіант (див. Додаток В). Бачимо розбіжності в відповідях опитуваних студентів, адже попри те, що обидва висловлювання належать Омельку Кайдашу більшість указує, що так говорять особи жіночої статі.

Цікаво, що твердження, в яких висвітлено погрози чи заклик до дій респонденти більшою мірою вважають притаманним чоловічому мовленню, підтвердженням є речення: *«Плюнув(ла) і пішов(ла) стругать у вісь»* (формант -ла було додано з метою приховання чітко виражених маркерів, які вказують на стать особи, яка говорить, чи про яку йдеться) та *«Постривай же! Будеш ти в мене циганської халандри скакати, а не я в тебе»* (див. Додаток Г). Щодо першої синтаксичної конструкції, 70,4 % переконані, що це говорить чоловік і мають рацію, адже ці слова теж належать Омелькові Кайдашу, однак 18,5 % зазначають, що це говорить особа жіночої статі. Щодо другої синтаксичної конструкції, 57,4 % впевнені, що ця фраза належить жінці і також мають рацію, адже цим висловлюванням послуговується у повісті Мотря, однак частина із опитуваних студентів вважає, що це речення притаманне чоловічому мовленню (37%) (див. Додаток Г).

Коли в реченні подано емоційно оцінну лексику, майже, одноголосно респонденти зазначають, що це притаманно жіночому мовленню. Наприклад, висловлювання: *«Було моє личко біленьке й брови чорненькі»*, яке промовляла Мотря 96,2 % респондентів розглядає як жіноче, а лише 3,8 % як чоловіче (див.

Додаток Г). Також було поставлено питання, чи відрізняється мовлення чоловіче від мовлення жіночого, на що 74,1% опитуваних погоджуються із цим, а 25,9% заперечують (див. Додаток Д).

Зважаючи на відповіді респондентів можна стверджувати, що гендерні маркери в мовленні персонажів повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» залежать від комунікативної ситуації, поширених тверджень (стереотипів), за якими визначають, кому притаманні ті чи ті ознаки мовлення.

Отже, в мовленні персонажів і персонажок повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького простежуємо наявність гендерних маркерів, які передбачено зовнішніми ознаками, що є передумовою вживання тих чи тих висловлювань. Характер їх вживання і вміст емоційно оцінної, згрубілої чи нейтральної лексики, соціальна роль, вміння змінювати комунікативні ролі – усе має взаємозв'язок, однак комуніканти, зважаючи на біологічні особливості та ситуативність в мовців під час комунікативно акту наявні гендерні маркери спілкування.

2.2. Ословлення стратегій і тактик у чоловічому й жіночому мовленні

Мова – це не лише система комунікативних засобів, але й її використання людиною. Попри відмінність сучасні напрями дослідження лінгвістики (комунікативний, гендерний, прагмалінгвістика, соціолінгвістика тощо) мають спільні завдання – виявлення та аналізування комунікативної мовної поведінки, вплив вікової категорії та територійна належність на мовлення, питання соціальних та гендерних ролей, результати яких досягають по-різному.

Під час спілкування усі намагаються досягти певної мети. Загальноприйнятим є те, що людина – істота соціальна, відповідно до цього без взаємообміну інформацією, без сприйняття тих чи тих реалій та реагування на все, що бачить, чує, відчуває вона не матиме потрібні ресурси для задовільнення потреб життєдіяльності, що і є однією із основних цілей комунікації.

Під час будь-якого спілкування свідомо чи на підсвідомому рівні закладено ціль, яку мовці намагаються досягти за допомогою вербальних та невербальних засобів, що є втілено в інтенціях. У статті Кітаєвої Т. зазначено: «Мовна рецепція комунікації зумовлена комунікативною спрямованістю, соціально-рольовою належністю, психологічними чинниками. Лексичне наповнення, синтаксичні структури, послідовність фраз та ін. можна обирати неусвідомлено або детально бути продуманими учасниками комунікації, залежно від того, які поставлені перед нами цілі та завдання...» [25, с. 110].

Зважаючи на те, що в процесі спілкування мовці намагаються досягати певної цілі, відбувається звертання до поняття стратегії і тактики спілкування. Попри наявність великої кількості версій трактування цих термінів, ми надаємо перевагу думкам Загнітка А., який фіксує визначення стратегії та тактики в «Словнику сучасної лінгвістики: поняття та терміни». Дослідник зазначає: «Стратегія мовленнєва – певні лінії побудови мовленнєвих актів для досягнення поставленої мети та реалізації відповідних завдань. Стратегію мовленнєву визначає макроінтенція одного або всіх учасників діалогу, зумовлена соціальними та психологічними ситуаціями...» [24, с. 397].

Натомість тактика мовленнєва за словами науковця: «...це спосіб реалізації мовленнєвої стратегії; формує частини діалогу, групує і чергуючи модальні відтінки розмови» [24, с. 13].

У цьому контексті варто згадати про поняття мовної компетентності, що є частиною успішної реалізації стратегії та тактики. Як зазначає Кітаєва Т.: «Комунікативна компетентність – це самостійно реалізована здатність особистості застосовувати в конкретному спілкуванні знання мови, ефективно взаємодіяти в різних соціальних групах, використовуючи достатні та необхідні вербальні та невербальні ресурси, що є інструментом для точних дій під час передачі та сприйняття інформації» [25, с. 110].

Із метою досягнення успішного результату спілкування варто дібрати відповідні стратегії і тактики. Для цього передусім варто звернути увагу на ступені близькості спілкування комунікантів, які беруть участь у комунікативному акті. Білоус А. С. подає класифікацію ступенів близькості спілкування:

- I. Спілкування незнайомих комунікантів;
- II. Спілкування малознайомих осіб;
- III. Спілкування добре знайомих учасників мовного акту [5, 10 с.].

У повісті «Кайдашева сім'я» Нечуя-Левицького І.С. за ступенем близькості переважає третій пункт класифікації – спілкування добре знайомих учасників мовного акту, адже зважаючи на територійну належність учасників мовних актів основні події відбуваються в одному селі, а також другий пункт – спілкування малознайомих комунікантів, коли йдеться про знайомство родини Кайдашів із родиною другої невістки із сусіднього населеного пункту. Зважаючи на умови зумовлені часом написання тексту та на місце, де відображено перебіг подій першим пунктом із вищезгаданої класифікації ми нехтуємо, оскільки попри те, що особи особисто незнайомі, проте всі мовці мають загальні відомості одне про одного, що впливає на вибір комунікативної стратегії та тактики.

Основою спілкування є принцип кооперації, у якому закладено готовність комунікантів досягати мети під час спілкування. Якщо стратегії в мовленні осіб чоловічої та жіночої статей перегукуються, то засоби їх реалізації часто мають відмінності. Наприклад, у діалозі між Карпом та Лавріном: *«Карпе! – промовив Лаврін. – А кого ти будеш оце сватать? Адже ж оце перед Семеном батько, мабуть, тебе оженить.// Посватаю, кого трапиться, – знехотя обізався Карпо.// Сватай, Карпе Палажску. Кращої од Палажски нема на всі Семигори.// То сватай, як тобі треба – сказав Карпо.//То сватай Вівдю. Чим же ж Вівдя не гарна? Говорить тонісінько, мов сопілка грає, а тиха, сов ягниця.// Тиха, як телиця. А я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем, – сказав Карпо»* [1, с. 1] висвітлено кооперативне спілкування, ініційоване Лавріном. У діалозі було дотримано максимуму кількості, тобто повноти інформації, адже на всі питання було надано відповідь.

Щодо максими якості, яка за визначенням Грайса Г. П. полягає в тому, що *«...не потрібно говорити те, що вважаєш неправдивим; не потрібно говорити те, для чого немає достатніх підстав»* [57, с. 1], її також було дотримано, адже персонажі не говорили того, в чому були невпевнені. Однак ми простежуємо нехтування максимою відповідальності з боку Карпа, адже в мовленні відображено ухиляння від відповіді, неоднозначість висловлювань: *«А кого ти будеш оце сватать? Адже ж оце перед Семеном батько, мабуть, тебе оженить.// Посватаю, кого трапиться, – знехотя обізався Карпо.// Сватай, Карпе Палажску. Кращої од Палажски нема на всі Семигори.// То сватай, як тобі треба – сказав Карпо* [1, с. 1], попри це відповідь чітка, лаконічна, стримана.

Стратегія Лавріна – гуманістично-діалогічна, з індивідуальною метою дізнатись, кого Карпо буде сватати. Задля цього було обрано вид спілкування – співробітництво. Перший мовець уміє слухати, він чітко розуміє, що Карпо не має бажання давати відповіді на питання, однак задля досягнення мети спілкування використовує принцип доброзичливості – позиція, де висвітлено добрі наміри в розмові. Лаврін використовує модальні слова, що означають

сумнів «*мабуть*», яке є прихованим твердженням того, що він знає, що так має бути, також мовець ініціює наступні питання та пропозиції, поради, де подає власні варіанти, для задовільнення результату комунікативного акту: «*То сватай Вівдю. Чим же ж Вівдя не гарна? Говорить тонісінько, мов сопілка грає, а тиха, сов ягниця*» [1, с. 1], оперує емоційно оцінною лексикою і спонукає брата до відповіді. Також мовець використовує позицію між домінування, адже він є ініціатором розмови, тему якої було обрано цим комунікантом, першим ставить питання і так чи так намагається отримати на них відповідь.

Щодо стратегії другого мовця, Карпо керується униканням або ухилянням, адже мовець розуміє, що перший комунікант має рацію, але другий не має чіткої відповіді на питання. З огляду на мовлення, наприклад фраза: «*Посватаю, кого трапиться, – **знехотя** обіззався Карпо*» [1, с. 1] є підставою вказати, що комунікант не бажає продовжувати розмову, відповідно мета його спілкування – завершення спілкування на ініційовану першим мовцем тему. Також зважаючи на стислість, лаконічність, згрубілість форми подачі мовних засобів спостерігаємо велику напругу в мовленні. У вищезазначеному діалозі Карпо щоразу намагається некоректно завершити розмову, адже він не підтримує кооперації спілкування, наприклад, не ставить зворотні запитання, однак і не налаштований на конфлікт, адже демонструє «скупий» зворотній зв'язок.

За результативністю спільної взаємодії та досягнутим ефектом [60, с. 3] Лаврін сприяє бажаному спілкуванню, що спостерігаємо за ініціативним мовленням у формі питань, спонукань до відповідей, імпліцитних аспектів на мінімальному рівні, які вбачаємо в модальних словах, у порадах, яких другий мовець не вбачає потреби. Карпо в аналізованому діалозі надає перевагу нейтральному спілкуванню, адже його відповіді не сприяють розвитку розмови, однак він повністю її не перериває її. Результат цього комунікативного акту можна вважати успішним, адже мету першого та другого мовців було досягнуто: Лаврін отримав відповідь на питання, задля якого було розгорнуто

мовленнєву ситуацію, а Карпо завершив діалог, стримано підсумувавши те, над чим розмірковував під час комунікативного акту.

Щодо використання стратегій і тактик спілкування осіб жіночої статі, було взято для аналізування діалог Мотрі та Кайдашихи: «– *Не шкреби, дочко, ножем, бо в мене неначе хто в голові скромадить*, – сказала Кайдашиха.// – *А як же його шкребти, щоб не було чуть!* – не видержала Мотря й **підняла свій твердий голос**. // – *Не дуже дави ножем, моє серденько любе, то горщик не буде скавучать, наче собака, що зав'язла в тину...* // – **Недобрий, дочко**, сьогодні зварила борщ. Мабуть, і сьогодні сало збігло, – сказала Кайдашиха.// – *Бо ви, мамо, не дуже помагали мені варити, а в мене не десять рук, а тільки дві*, – **одрізала Мотря**. // – *Хто видав так говорить матері!* – сказала Кайдашиха **навчаючим голосом**. – *Коли не вмієш гаразд, то треба вчитись. І я не вміла, але пани вивчили мене на економії* // – *Я, хвалити бога, панщини не робила й у панів не вчилась*, – **знов одрубала Мотря**// Кайдашиха замовкла й **прикусила язика**. **Вона догадалась, що Мотря не замовчуватиме**» [1, с. 5].

Тут було використано стратегію спілкування обох мовців діалогійно-маніпулятивну, адже за допомогою підкріплення вербальних засобів невербальними й імпліцитними мовленнєвими зворотами мовці намагались досягти мети. Стосовно першої комунікантки, Кайдашихи, вона послуговується стратегійними діями обвинувачувачки, яка за словами Сатира В.: «*Поводиться так, ніби вона найголовніша й від неї усе залежить. Це господар ситуації, який постійно шукає, хто винний*» [60, с. 3]. Комунікантка постійно висловлює невдоволення, пропонує удосконалити, покращити ті чи ті дії Мотрі. Усе це ми спостерігаємо в мовленнєвих ситуаціях, поданих у діалозі із повісті «Кайдашева сім'я» Нечуя-Левицького І.С.

Кайдашиха – приклад активного маніпулятора, який намагається здаватись сильною людиною і стійкою в своїх міркуваннях та діях. Основна функція спілкування, якою послуговується мовиця – здійснення впливу на співрозмовників, наприклад, у реченнях: «*Не шкреби, дочко, ножем, бо в мене неначе хто в голові скромадить*, – сказала Кайдашиха// *Коли не вмієш гаразд*,

то треба вчитись. І я не вміла, але пани вивчили мене на економії» [1, с. 5] використано дієслова наказового способу, порівняння, маніпулятивна апеляція до погіршення стану здоров'я у зв'язку з виконанням дій ножем по підлозі Мотрі, звернення до власного досвіду й знову використання форм дієслів наказового способу. Щодо виду спілкування, це необхідна комунікація, адже зважаючи на принцип стратегії обвинувачення, комунікантка ініціює розмови першою.

Кайдашиха під час мовленнєвих актів протягом усієї повісті надає перевагу доміантній позиції спілкування, з огляду на формування висловлювань, мовиця впевнена в тім, що має рацію в усьому й усі повинні слухати вказівки та поради, що підтверджує навіть фраза із аналізованого діалогу *«Хто видав так говорить матері! – сказала Кайдашиха навчаючим голосом»* [1, с. 5].

Маніпулятивними є, майже, всі фрази Кайдашихи, які було подано в реченнях: *«Не шкреби, дочко, ножем, бо в мене неначе хто в голові скромадить, – сказала Кайдашиха// Не дуже дави ножем, моє серденько любе, то горщик не буде скавучать, наче собака, що зав'язла в тину...»* [1, с. 5] насамперед використано дієслова наказового способу «не шкреби», «не дави»; одразу після них лагідні звертання «дочко», «моє серденько любе» до невістки, опісля чого одразу звернення до стану здоров'я, що вказує на дії Мотрі, які несприятливо впливають на самопочуття Кайдашихи й порівняння із негативною конотацією «наче собака, що зав'язла в тину», яке викликає неприємні асоціації (усе це ми простежуємо протягом усієї повісті Нечуя-Левицького І.С.).

У синтаксичних конструкціях аналізованої комунікативної ситуації: *«Недобрий, дочко, сьогодні зварила борщ. Мабуть, і сьогодні сало збігло, – сказала Кайдашиха// Хто видав так говорить матері! – сказала Кайдашиха навчаючим голосом. – Коли не вмієш гаразд, то треба вчитись. І я не вміла, але пани вивчили мене на економії»* [1, с. 5] висловлено невдоволення в ввічливій формі, адже знову спостерігаємо тактовні звертання; у цій ситуації

відповідала Кайдашиха Мотрі повчальним голосом, а не криком, також звертання до попереднього досвіду з метою імпліцитно підкреслити свої вміння і місце попередньої роботи, якою, очевидно, мовиця пишається. Комунікативною метою Кайдашихи є досягнення того, щоб Мотря до всього дослухалась і виконувала без заперечень, однак комунікативна мета Мотрі – дати зрозуміти свекрусі, що вона має власну думку й власне бачення на ті чи ті питання та роботу.

Щодо стратегій і тактик спілкування другої комунікантки, Мотря послуговується суперництвом, конкуренцією або протиборством (за Сатирем В.), що передбачає відстоюванням особистих кордонів та інтересів часто нехтуючи інтересами інших [60, с. 3]. Це чітко простежуємо із реакцій комунікантки на висловлювання Кайдашихи, яка також це зазначила в фразі: *«Кайдашиха замовкла й прикусила язика. Вона догадалась, що Мотря не замовчуватиме»* [Кайдашева, С. 5].

Мотря – тип маніпулятора (за Сатирем В.), який впевнений, що в житті буває або «так», або «ні»; що можна або стати переможцем, або бути переможеним і інших варіантів не існує. У реченнях: *«Бо ви, мамо, не дуже помагали мені варити, а в мене не десять рук, а тільки дві, – одрізала Мотря. // – Я, хвалити бога, панщини не робила й у панів не вчилась, – знов одрубала Мотря»* [1, с. 5] мовиця послуговується позицією ворожости та домінування. Вона намагається не підпорядковуватись тому, що говорить Кайдашиха. Попри те, що комунікантка використовує звертання на «ви», також свекруху номінує мамою, одночасно стверджує, що якби Кайдашиха в чомусь допомогла, то цього не сталось, однак усе це подає імпліцитно, адже вжито прислівник «дуже», який у контексті речення має протилежне значення. У наступному реченні, коли перша комунікантка звертається до свого досвіду роботи в панів, друга – так само апелює до власного досвіду не знецінюючи його, а навпаки, додає вигук «Хвалити Бога», що вказує на нехтування чужого досвіду й не зацікавленням у тому, щоб слухати про це.

За допомогою невербальних засобів висвітлено, що спілкування Мотрі – небажане: «...*одрізала Мотря/ ...знов одрубала Мотря*» [1, с. 5] ,адже вона ускладнює Кайдашисі досягти комунікативної мети, що ми й спостерігаємо в результаті діалогу.

Отже, якщо говорити про мовців повісті, які ми поділили на два типи: чоловіки та жінки, то найчастіше в мовленні вони дотримуються одного типу стратегій – особам чоловічої статі притаманне використання гуманістично-діалогійної, а особам жіночої статі – маніпулятивно-діалогійної. Проте всі тактики, завдяки яким комуніканти намагаються досягти цілі притаманні усім мовцям залежно від комунікативної ситуації.

У зв'язку з доречною вербалізацією тактик, відповідно до правильного добору мовних засобів задля реалізації стратегії, аналізування поведінки співрозмовника мети спілкування буде досягнуто й комунікація буде успішною (наприклад реалізація мовного потенціалу Лавріна у розмові із Карпом).

2.3 «Гендерне питання» і його прояви в стереотипах (на основі повісті «Кайдашева сім'я»)

Осіб чоловічої та жіночої статей об'єднує культура, правила поведінки, ті чи ті традиції передбачені суспільством та досвід усіх попередніх поколінь закодований у людських уявленнях, що впливає на бачення якими повинні бути чоловіки та жінки, які соціальні ролі варто виконувати. У «Основах теорії гендеру» зазначено: «Соціальні ролі визначаються як сукупність очікувань щодо поведінки індивіда, який займає певну позицію в процесі взаємодії. Гендерні ролі зумовлені диференціацією всіх членів суспільства на дві категорії – чоловіків і жінок – та передбачають очікувану від них ціннісно й нормативно визначену поведінку» [19, с. 156]. Це справді так, однак варто зауважити, що гендерні ролі не потрібно розуміти як поділ тих, що виконують лише особи жіночої статі й ті, що виконують особи чоловічої статі, якщо не йдеться про біологічні особливості (наприклад, виношування та народження дитини, годування материнським грудним молоком немовлят, що притаманно лише жінкам, або про збільшені фізичні навантаження, що притаманно чоловікам).

Якщо говорити про соціальні ролі – це те, що нав'язане, передбачене культурою і прийняте в суспільстві. Узагальнені й поширені уявлення певного кола осіб формують підґрунтя для поширення певних цінностей, моделей, шаблонів, стосовно осіб тих чи тих статей, а коли це відбувається на рівні нації набуває чинности поняття – гендерний стереотип. Це приписування представникам певної статі різних рис завдяки отримання недостовірних фактів, неволодінням достатньою кількістю відомостей або тієї інформації, яка не відповідає потребам часу.

У «Основах теорії гендеру» гендерні стереотипи поділені на дві підгрупи: «Гендерно-рольові стереотипи, які стосуються прийнятності різноманітних ролей і видів діяльності для чоловіків і жінок та стереотипи гендерних рис, тобто психологічних та поведінкових характеристик, притаманних чоловікам та жінкам» [19, с. 158]. Ці два компоненти пов'язані між собою, адже будь-яка

соціальна роль вимагає певної поведінки, тому, припускаємо, що немає і не може бути чітко визначеної чоловічої гендерної ролі чи жіночої гендерної ролі.

Попри невелику кількість досліджень з лінгвістичних гендерних питань в українських текстах, повість «Кайдашева сім'я» Нечуя-Левицького І.С. – текст, де простежуємо велику кількість стереотипів (див. Додаток Е).

У статті «Типологія гендерних стереотипів» Зінченка Т. П. подано класифікацію, якою ми послуговуємось під час аналізу стереотипів із повісті «Кайдашева сім'я»:

а. стереотипи маскулінності-фемінності (до цих стереотипів належать міркування про те, що чоловіки – компетентні, домінантні, агресивні, самовпевнені, схильні міркувати логічно, здатні керувати своїми почуттями, а жінки – більш пасивні, залежні, емоційні, турботливі, ніжні тощо);

б. стереотипи професійної діяльності чоловіків і жінок (традиційною для жінок є діяльність обслуговувальна, виконавська, а для чоловіків: організаторська, керівна, творча);

в. стереотипи поєднання сімейних і професійних ролей відповідно до статі (для чоловіків головні ролі пов'язані з кар'єрою, професією, а для жінок – сімейні);

г. стереотипи зовнішності чоловіків і жінок (критерій привабливості) [64, 5 с.] тощо.

З огляду на особливості характеристики, притаманні першому типу стереотипних уявлень маскулінності та фемінності, в повісті І. Нечуя-Левицького мовців зображено відповідно до цих бачень: жінок висвітлено завжди емоційними («Ой боже ж мій? Нащо ти, дочко, нас мучила! Ти знаєш, якого жалю ти нам завдала? – почала говорити Мелашчина мати» [1, с. 19]; «Хто? Я? То це ти на мене таке говориш? – закричала Палажка й вхопила граблі. – Ось я тобі, стара відьмо, покажу ченців та чортів!» [1, с. 18]; «Не жаль мені ні села, ні роду, жаль мені тільки чоловіка. Мабуть, він за мною побивається, коли одразу так залило мою душу сльозами» [1, с. 18]; «Я тижня не пробула в свекрухи і вже сльозами облилася, – говорила Мелашка. – Якби

Лаврін не оступався за мною, то вони б мене з'їли» [1, с. 16]; «Це все через тебе, невістчко! – промовила Кайдашиха до Мотрі і вдарила кулаком об кулак!» [1, с. 8]; «Мотря зиркнула на коника та й скипіла, неначе хто линув на неї окропом. Вона лучче витерпіла б лайку, ніж смішки. – Лаяли, били, а це вже знущаються надо мною! – крикнула Мотря й кинула об стіл ложкою» [1, с. 9]; що спостерігаємо у вербальних засобах (вигуки, модальні слова, докори тощо) та невербальних засобах спілкування (характеристика тону, темпу мовлення, дій у супроводі зі словом тощо). Також попри емоційно забарвлене мовлення осіб жіночої статі зображено турботливими та ніжними («Коли я твій голос почую коло двора, я зараз вилину до тебе, – сказала Мелашка» [1, с. 15]; «Омельку, стань та помолись Богу! Що це з тобою діється? – перестала кричати Кайдашиха й промовила спокійно» [1, с. 15] тощо).

Щодо стереотипів, які пов'язані з маскулінністю, осіб чоловічої статі зображено самовпевненими, здатними міркувати логічно, іноді агресивними («Не питай старого, а питай бувалого – сказав Лаврін» [1, с. 20]; «Чи йдеш ти в поле не питаючи мене? – спитав Лавріна батько// А як прийдеться платити подушне за землю, то й тоді мене не спитаєшся? – сказав Кайдаш// – Ви берете гроші в свої руки, то ви й платіть – одказав Лаврін» [1, с. 19]; «Тату, в Мотрі є чоловік, – сказав понуро Карпо – то не дуже на неї махайте кулаками//. Кайдаш спанхнув полум'ям// – А ти чого оступаєшся за своєю жінкою? – крикнув він на Карпа. – Коли хочеш, то я тобі носа втру// Тату, не махайте на мене руками, бо й у мене руки є! – сказав Карпо й собі зблід на виду...» [1, с. 7]. У мовленні наявні приказки («Не питай старого, а питай бувалого»), які вказують на вміння критично мислити й влучно добирати висловлювання, які доречні тій чи тій комунікативній ситуації, також попри раціоналізм мислення, емоційно забарвлена лексика стає передумовою до дій, навіть якщо вони дещо агресивні, що ми спостерігаємо у вищезазначеному прикладі.

Зважаючи на види діяльності та поєднання сімейних і професійних ролей чоловіків і жінок, у повісті не порушено нав'язаної в уявленнях традиційності

цього поділу. Тут крізь призму мовлення ми простежуємо, що особи жіночої статі більшою мірою відповідають за побутові справи, пов'язані з перебуванням на кухні, виховуванням дітей, а чоловіки керують фінансовими питаннями: «Чому ти, Мотре, і досі **не замела хати**? — промовив Карпо до жінки» [1, с. 7]; *Чого це ти, Мотре, сіла **шити**? Хіба ти не бачиш, що в печі **обід** недоварений, а **хата** стоїть і досі **неметена**?*» [1, с. 8]; «Якого ви недовірка вдвох робите, а **обід** у вас і **досі не готовий!** – крикнув Кайдаш на всю хату» [1, с. 12]; «Як прийдеться **платить** подушне за ту землю, то й тоді мене не спитаєшся? – спитав Кайдаш.// – Ви берете **гроші в свої руки**, то ви й **платить** – одказав Лаврін» [1, с. 19].

Під час аналізування комунікативних актів у повісті чітко простежуємо, що мовленню осіб жіночої статі сприяють передбачені національними уявленнями мовні ситуації, які пов'язані з побутовими питаннями, наприклад, дискусії, пов'язані із тематикою кухні, приготуванням страв, догляду за чоловіками, дітьми, з'ясування стосунків, передумовою чого також є питання побуту. Експресивність помічаємо в вигуках («*Боже мій!*»), («*Ой!*»), («*Угу*»), («*Лишенько!*»), («*Господи*»), словах, які виражають модальність («*мабуть*»), («*а може*»), сполучниками, які, з огляду на мовні конструкції, вказують на докір («*Хіба ж Карпо вас питається, як іде на поле? А чим я гірший од Карпа?*» [1, с. 19]); імпліцитне ствердження відомого в питальній формі («*Хіба люди не говорять про тебе на селі? Хіба не знаємо як ти напала на невістку?*» [1, с. 18];) тощо.

Попри рік написання повісті (1878 р.), зважаючи на культурні передумови побутування мешканців сіл та міст, ці стереотипи трапляються в мовленні й сьогодні (2023 р.). Припускаємо, що це явище активно побутує у зв'язку із традиційним шануванням своєї культури, звичаїв, обрядів українцями. Досвід попередників передано народові завдяки фольклору, певні знання, спостереження висвітлено в напрацюваннях (наприклад, повість «Кайдашева сім'я» Нечуя-Левицького І.С.), що впливають на формування уявлення про світ у наступних поколінь. На сьогодні існує низка спроб розвінчувати стереотипи

(наприклад, інтернет-портал «Гурт» – це платформа, розроблена для поширення стереотипів, на якій інноваційні технології подають варіанти спростування тих чи тих стереотипів та ін.).

Щоб перевірити, чи в суспільстві досі поширені нав'язані уявлення про світ, які висвітлено в мовленні комунікантів повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького, було проведено опитування 26 листопада 2023 року «Міт чи правда?», в якому респондентами стали 39 студентів Національного університету «Острозька академія».

Опитувані студенти та студентки давали характеристику висловлюванням із повісті «Кайдашева сім'я», де підтверджували або спростовували своїми відповідями те, що спостерігали ми під час дослідження цього питання. На твердження про те, що емоційність у мовленні більшою мірою притаманна особам жіночої статі, ми отримали 55,6% згоди й 44,4 % незгоди (див. Додаток Є); з огляду на вищеподаний аналіз мовлення персонажів повісті «Кайдашева сім'я» чоловічої статі в опитуванні було висунуто тезу про те, що агресивні твердження притаманні більшою мірою чоловікам, ніж жінкам, яку було спростовано, адже 52,2 % не погодились із цим твердження (див. Додаток Ж).

За статистикою, у фразях, які належать особам жіночої статі, подано такі характеристики: емоційність 86,1 %, агресивність 55,6 %, здивування 77,8%, звинувачення 69,4 %, стриманість 2,8%, виправдовування 22,2%, стриманість 5,6%, погрози 97%, добродушність 2,8% (див. Додаток З). Щодо речень, які вживали чоловіки, тут переважають такі риси: 75 % мудрість, 11,1% лаконічність, 5,6% упевненість (див. додаток И); 58,3 % погроза, 11,1% неповага, 8,3 % агресивність, 5,6 % емоційність тощо (див. Додаток І).

Також на питання: «Яка лексика більшою мірою притаманна особам жіночої/ чоловічої статі?» більшість респондентів у відсотковому співвідношенні визначили, що для мовлення жінок характерними є експресивна (80,6%), деталізована та емоційна (72,2%), варіативна, неоднозначна (69,3%); для мовлення чоловіків притаманним є однозначність (62,2%), лаконічність (56,8%), стриманість (54,1%) (див. Додаток Ї).

З огляду на це, визначаємо, що завдяки усталеним уявленням про світ мовлення осіб жіночої статі та осіб чоловічої статі має характеристики, які більшою чи меншою мірою можуть різнитися (зважаючи на вищеподані результати опитування). Усе це залежить від комунікативної ситуації мовців і від сприйняття чи несприйняття реалій, які так чи так впливають на свідомість суспільства.

Розподіл соціальних ролей, визначення ознак маскулінності та фемінності та ін. залежить від світосприйняття, що вміщено в визначення поняття «стереотип».

РОЗДІЛ 3. Вербальна та невербальна комунікація на основі фільму «Спіймати Кайдаша»: гендерний аспект

3.1. Засоби спілкування та його типи на прикладі мовлення персонажів фільму «Спіймати Кайдаша»

Обмін інформацією – це вплив на діяльність суспільства, зокрема й мовленнєву, адже сприйняття відомостей, реакція на повідомлення чи репліки вимагає добору мовних засобів спілкування відповідно до тієї чи тієї комунікативної ситуації. Сучасний антропоцентричний погляд на мову зумовлює звернутись до теми засобів спілкування, оскільки основним об'єктом є людина, яка мовить, яка впливає на інформацію, а інформація на неї.

Спілкування формує уявлення про світ і впливає на свідомість комуніканта, адже обов'язково є той, хто мовить і той, хто сприймає інформацію, тобто адресант і адресат. Наскільки правильно/неправильно буде подано відомості, настільки правильним/неправильним буде розуміння між мовцями, результатом чого буде успішною чи неуспішною комунікація, що залежить від досягнення мети спілкування.

Цимбалиста О. А. зазначає: «Спілкування – сукупність зв'язків і взаємодій людей, суспільств, суб'єктів, у яких відбувається обмін інформацією, досвідом, умінням, навичками та результатами діяльності» [69, с. 254]. Олійник В.В. фіксує, що без спілкування не може відбуватись «повноцінний розвиток людини ні як особистості, ні як індивідуальності», що підтверджує вищеподане нами [46, с. 266–270]. Також у статті «Спілкування як комунікативний феномен: соціально-психологічні аспекти» Орбан-Лембрик Л. подає рівні реалізації особи в спілкуванні: «Спілкування – взаємовплив (вплив суб'єктів один на одного під час комунікації); спілкування – діяльність (мовець і слухач є учасниками спілкування); спілкування – обмін інформацією; спілкування – сприймання людьми одне одного (реалізуються емоційно-емпатичні можливості особистості); спілкування – міжособистісні відносини (розвиток статусно-рольових та статево-рольових характеристик індивіда)» [46, с. 266–270].

Однак будь-яке спілкування відбувається за допомогою засобів: вербальних та невербальних. Загальноприйнятим у лінгвістиці є те, що до вербальних належать слова, звуки, речення, а до невербальних – усе, що підтримує мовні засоби (міміка, тон голосу, тембр, жести тощо). Вербальні засоби спілкування сприяють забезпеченню взаєморозуміння під час спільної мовленнєвої діяльності, адже завдяки цим засобам комуніканти передають безпосередньо повідомлення. Невербальні засоби мовлення сприяють передачі інформації, адже цим засобам притаманно висвітлювати суть повідомлення, контекст, який подає мовець за допомогою демонстрації, наприклад, кінетичних засобів, жестів, постави тіла, тону голосу, тембру тощо.

У багатосерійному фільмі «Спіймати Кайдаша» чітко висвітлено поєднання вербальних і невербальних засобів спілкування, що сприяє певному результату комунікації. Наприклад, у діалозі Лавріна із Кайдашем: «– *Лаврін, от скажи мені як це називається? Вдома мати жде, гості чекають, стіл вже накрыли... а він купатися йде! – каже Омелько Кайдаш// – Та я про це цілий рік мріяв! – відказав щасливо Лаврін// – Та холодна ж зараза!!! – Ось така!!! Йди сюди!!! – Ти ж знаєш, я не вмю../ – Я вдомаааааа!*» [2, серія 1; 00. год. 23 с.– 01. хв.08 с.] вербальні засоби вказують на те, що Лаврін купатися, а Кайдаш говорить, що вдома чекають на чоловіків. За допомогою невербальних засобів відображено, що Лаврін під час процесу купання на річці демонструє емоції радощів (на обличчі посмішка, піднесений тон голосу), також показує жест рукою (згорнутий кулак, де видніється великий палець), що означає уподобайку в значенні: «Усе чудово!»; останню фразу мовець промовляє із вигуковою інтонацією, що також засвідчує піднесеність. Щодо мовлення Омелька Кайдаша, завдяки інтонації було передано докір у формі питання, стверджено вжито займенник «він» у присутності співрозмовника, який указує певною мірою на обурення, яке супроводжується невдоволенням киванням головою, помахом руки зверху вниз, а водночас відчутно в голосі розчарування, що Кайдаш не вміє плавати, адже під час промови фрази: «*Ти ж знаєш, я не*

вмію...» було опущено вниз голову та погляд, у голосі відчутно більше спокою і врівноваженості тону.

Візьмемо інший фрагмент із фільму – розмову між Карпом і Лавріном: «— *О, ти тут?! – говорить Карпо.// – Що ти? Щасливий? – питає Лаврін.// – Ну так... А тобі як взагалі?.. – відповів і запитав Карпо.// – ...// – Що там Танюха? – питає Карпо.// – ... Жива.. Вагітна кажуть – відповів Лаврін.// І що? – мовив Карпо.// Нічого.. – відказав Лаврін» [2, серія 1; 36. хв. 09 с.–49. хв.25 с.], де за допомогою лише вербальних засобів маємо певний комунікативний акт, у якому частково досягнуто мети спілкування було лише першим мовцем, який отримав позитивну відповідь на питання: «*Щасливий?*». Також зважаючи на контекст мовленнєвої ситуації за допомогою вербальних засобів між комунікантами відбувся обмін інформацією. Однак для того, щоб правильно зрозуміти почуте, з метою отримання результатів комунікації обов'язково потрібно звернути увагу на невербальні засоби спілкування.*

У репліці Карпа: «*О, ти тут?!*» інтонаційно подано здивування, що визначено питально-стверджувальним тоном, постава тіла: вільні рухи руками, опертя ліктем на коліно, перекидання із місця на місце сірника в ротівій порожнині характеризують розслабленість і впевненість, рука в кишені вказує на настороженість і очікування чогось від співрозмовника. Натомість другий мовець також розслаблений, упевнений у тому, що говорить – це спостерігаємо теж за поставою тіла, виставленням одного коліна вперед, рукою в кишені, згодом опертя ліктем на поручень. Тут варто згадати про віддзеркалення поведінки, адже з метою бути почутим співрозмовники часто копіюють поведінку одне одного (як і в обраному для аналізу фрагменті): Лаврін тримав руку в кишені, Карпо зробив так само; Лаврін стояв виставивши коліно вперед, Карпо скопіював також цю позу. Зауважуємо, що голова обох співрозмовників піднята, погляд тримають очі в очі, однак, якщо Карпо часто відводить погляд, часто опускає голову під час розмови, що вказує на розуміння того, який може бути фінал комунікації, то Лаврін впевнений у тому, яке питання поставить для Карпа й наперед знає його реакцію на запитване, однак спостерігає за мовцем

підкріплюючи свої репліки осудливим поглядом та такою ж впевненою інтонацією зі засудженням.

Цікавим є те, що на питання від Карпа: «*Ну, а тобі як взагалі?*» Лаврін дав відповідь без вербальних засобів завдяки жесту, який означає вподобайку. На сьогодні прийнято, що цей знак має позитивну конотацію, однак у цьому випадку цей жест було подано в супроводі кивання головою та прикушування губ, що ми трактуємо як нейтральність, байдужість на те, що відбувається навколо. Попри це байдужість чіткість висвітлено крізь вербальні засоби у фразі: «*Жива. Ну й слава Богу*» поданій Карпом у згрубілій інтонації, що чітко вказує співрозмовнику про те, що не має бажання продовжувати розмову на цю тему, використовуючи прийом ухиляння/ уникнення.

З метою досягнення результатів успішного спілкування потрібно зважати на ситуацію, в якій перебувають мовці та, яка передбачає добір тих чи тих вербальних та невербальних засобів комунікації, що передбачено типами спілкування. Цимбаліста О. А. виокремлює залежно від характеру й змісту інформації такі види:

- службове (ділове) спілкування (комунікація, яка відбувається із метою досягнення певних цілей у професійній чи суспільній діяльності);
- повсякденне (побутове) спілкування (комунікація, яка відбувається із метою досягнення цілей спілкування у взаємодії усіх видів людської діяльності);
- персуазивне спілкування (спілкування, основною метою якого – переконати співрозмовника);
- ритуальне спілкування (окремий стиль спілкування мовців, які засвідчують себе частиною суспільства й мета цього спілкування полягає в підтримці зв'язків із соціумом);
- міжкультурне спілкування (комунікація, у якій беруть участь мовці, які належать до різних сфер культури) тощо [46, С. 255].

Залежно від вищеподаних видів спілкування у підручнику «Етика ділового спілкування» за редакцією Грищенка Т.А. подано типи спілкування

зважаючи на уявлення про світ особистості та як це висвітлено в процесі спілкування:

1. Споживацький тип (особистість метою будь-якої комунікації є користь для себе);

2. Конформістський тип (комуніканти цього типу прагнуть не виділятися, зазвичай мають колективістські риси характеру, легко комунікують із іншими);

3. Аристократичний тип (метою спілкування цього типу є користь для себе, однак у мовленнєвій поведінці висвітлено зверхнє ставлення до співрозмовників);

4. Героїчний тип (мовці цього типу постійно намагаються боротися із думками інших людей, постійно намагаються переконувати й наполягати на своєму);

5. Релігійний тип (мотивом спілкування є любов до ближнього, повага й єдність висновку із мовцем під час спілкування);

6. Запобігливий тип (мовець завжди погоджується із іншими з метою уникнення суперечок і він не має власної чіткої мети спілкування, адже вона залежить від співрозмовника);

7. Звинувачувальний тип (той, хто завжди шукає винного, що відображено в мовленні);

8. Врівноважений тип (мовець, який досягає мети спілкування прорахувавши всі кроки наперед, який послуговується довгими фразами й монотонним голосом);

9. Віддалений тип (мовець цього типу не реагує на запитання, часто говорить недоречно, невлучно) тощо [22, С. 33–34].

Зважаючи на вищезазначене було проаналізовано й визначено типи мовних особистостей притаманні персонажам багатосерійного фільму «Спіймати Кайдаша». З огляду на це фіксуємо, що Мотря належить до кількох типів: споживацького, аристократичного, героїчного, звинувачувального, що залежить від конкретної мовленнєвої ситуації. У розмові: *«... А що з борцем? Замість м'яса одні кістки. – зауважив Кайдаш.// А що з борцем?..З чого дали,*

з того зварила – відказала Мотря.// Хай Господь тебе милує. Я тобі таку дебелу, м'ясну ногу дала. Чи ти сама її з'їла, чи собакам повикидала?! Ну, мені не жалко.. Але ж нада брехати. Я своїм хлопцям ніколи нічого не жаліла – дорікнула Кайдашиха.// Тю.. То це я ваше м'ясо поїла чи що? – обізвалась Мотря.// Ой, та цить! Не кричи! Хай то вже я його з'їла – сказала Кайдашиха.// Карпо, а що ти мовчиш? – Мотря.// – Ну а я що? Борщ справді рідкий– відмовив Карпо.// Мотря кинула ложку на стіл.// Карпо, скажи своїй жінці, що в нас за столом ложки не кидають.// Карпо, скажи своїй матері, що я не циганка, щоб їжу красти!» [2, серія 3; 05 хв. 58 с.–07 хв. 14 с.] чітко висвітлено риси, притаманні героїчному типові, адже Мотря в цій комунікативній ситуації відстоює власну позицію, насамперед відповідаючи питанням на питання, надає факти, також копіює поведінку мовиці, із якою комунікувала в одній мовній ситуації.

Риси, характерні аристократичному типові простежуємо в тому, що попри встановлений зоровий контакт комуніканток, Мотря через посередника просила передати інформацію Кайдашисі, що вказує на зверхність, уміння чітко й демонстративно уникати небажане спілкування, а також уживання порівнянь із іншими соціальними прошарками, з огляду на це підвищуючи свій соціальний статус. Щодо мовних рис, які підтверджують, що Мотря належить до звинувачувального типу мовної особистості, до них належать чіткість, лаконічність, точність. Наприклад, у питанні: «Карпо, а ти чого мовчиш?» закодовано звинувачення в тому, що Карпо мусить захистити Мотрю від неправдивих звинувачень із боку Кайдашихи.

Також під час виокремлення рис, які характерні тим чи тим типам мовної особистості варто зважати не лише на вербальні засоби, а й невербальні засоби, які удосконалюють мовні елементи. Наприклад, момент, коли Мотря кинула ложку на стіл мовчки демонструє її невдоволення повною мірою від того, що було очікувано на іншу відповідь, у цьому вбачаємо риси споживацького типу, адже Мотря намагається досягти те, щоб Карпо заступився за неї у поданій комунікативній ситуації. Також із метою зрівняння або навіть домінування у

процесі спілкування із Кайдашихою комунікантка копіює тон голосу: коли Кайдашиха підвищує тон, Мотря дублює мовленнєву поведінку, а іноді намагається бути першою у спілкуванні: коли Кайдашиха промовляє докори спокійно, однак із відповідною інтонацією, Мотря підвищує тон, щоб продемонструвати невідлаштованість до ситуації, а намагання домінувати цим процесом, що ми простежуємо й під час інших комунікативних актів протягом багатосерійного фільму «Спіймати Кайдаша».

Щодо мовного типу Карпа, він належить до конформістського, що вбачаємо в тому, що мовець намагається підлаштовуватись до всіх, іноді може порушувати власні правила, але живе за звичними йому правилами, що простежуємо в його мовленні. Наприклад, у зазначеному фрагменті з фільму це продемонстровано: *«Карпо, я так більше не витримаю – говорить Мотря.// Всмислі? – відмовив Карпо...// Котику, ми так все життя живем.. Просто треба робить своє діло ось і все...// Що я тут своє можу робить? – запитує Мотря – Тут мого нічого нема//– А я? – відповідає Карпо// Ти мені не допомагаєш...»* [2, серія 3; 07 хв. 33 с.–08 хв. 30 с.]. Також у деяких мовленнєвих ситуаціях Карпу притаманні риси віддаленого типу, який не реагує на запитання, або говорить іноді недоречно, невчасно.. Наприклад, це продемонстровано в діалозі між Мотрею і Карпом: *«... Поїхали жити до моїх? Ну я тебе прошу... Будь ласка.. У нас із тобою буде окрема кімната, ванна.. Не можу я тут більше жити.. Я собі тут усе відморожу.. – питає і жаліється Мотря// – Ну, а як же ж раніше люди жили?.. Мене твій брат кумарить.. – говорить Карпо»* [2, серія 3; 08 хв. 50 с.–09 хв. 05 с.], у якому Карпо на чітке запитання уникає відповіді, а також ставить наступне питання із метою змінити тему розмови, або взагалі уникнути її, апелюючи до попереднього досвіду предків додаючи безглузде твердження про те, що його дратує брат Мотрі, про якого раніше не йшлося, що підтверджує те, що Карпо належить до віддаленого мовного типу.

Якщо говорити про Мелашку – це врівноважено-конформістський мовний тип особистості, адже під час спілкування намагається не

виокремлюватися з-поміж інших мовців, не домінує під час комунікативного акту, водночас вербально не реагує на провокативні запитання, намагається говорити тоді, коли запитують, наприклад: «... *Йди до мами.. – звертається до сина Мелашка// Дала курам? – питає Кайдашиха// Дала – відповідає Мелашка// А свиням дала? – питає Кайдашиха// І корові дала – одказує Мелашка// Слухай, піди в магазин, хліба треба купити, бо в мене щось так ноги болять, видно на погоду.. – каже Кайдашиха// Мелашка мовчки йде виконувати вказівку*» [2, серія 7; 06 хв. 05 с.–06 хв. 18 с.]. Варто звернути увагу на невербальні засоби, завдяки чому в фільмі чітко висвітлено Мелашчине невдоволення, яке комунікантка демонструє мімікою обличчя, зокрема прямим поглядом не відводячи очі й суворим виразом обличчя.

Кайдашеві притаманні риси героїчно-конформістського мовного типу, адже в мовленні за допомогою вербальних та невербальних засобів простежуємо, що цей мовець окрім того, що висловлює власні міркування щодо того, що його хвилює, він підлаштовується до будь-якої мовленнєвої ситуації і намагається за допомогою вербальних і невербальних засобів бути у тому чи тому колективі. Наприклад, розмова Мелашки й Кайдаша: «– *Чого ти будеш чекати? До дитини йди – говорить Кайдаш// – Мене до дитини не підпускають.. – відповідає Мелашка// – Хто тебе не підпускає? Йди кажу.. Що ти будеш чекати? – проганяє Кайдаш Мелашку// – Не піду! Ви нап'єтесь// – Тобі яке діло?// – Тож ви мені, як другий батько.. – говорить Мелашка// – Твій батько в Бієвцях. Та ви дасте мені нарешті спокій чи ні? Ноги об мене всі витираєте, як об собаку. Мало того, що син падлюка, то ще й невісток Бог послав: одна стерво, а друга – блажена...// Мелашка плаче// Ану.. Чого ти? Доню, Ну перестань.. Та іду я, іду.. – послухав Кайдаш Мелашку*» [2, серія 7; 11 хв. 26 с.–13 хв. 25 с.] висвітлює, що Кайдаш використовує спонукальні та риторичні питання із метою, висловлювання власних переживань. Мета його спілкування полягає в тому, щоб воно було завершеним і Мотря пішла, однак після того, коли Кайдаш помітив жіночі сльози, тон голосу було змінено, також

вжито звертання «доню», яке зменшує поставлені комуні кантом мовні бар'єри передбачені страхом і відчуттям провини стосовно мовиці.

Отже, за допомогою наявності тих чи тих засобів спілкування (вербальних/невербальних) можна аналізувати персонажів за тим, які мовні типи особистостей для них притаманні. Усім видам спілкування характерним є використання як вербальних так і невербальних мовних засобів, однак саме комунікативна ситуація передбачає те, які засоби будуть доречними тому чи тому мовному типові, а також вид спілкування, що впливає на добір цих засобів.

3.2. Гендерні прийоми вербального та невербального спілкування у фільмі «Спіймати Кайдаша»

Поєднання засобів вербального та невербального спілкування дає змогу досягти успіху під час комунікативного акту. Для того, щоб спілкування було успішним, усі мовці повинні досягти мети комунікації. Під час процесу мовлення зі співрозмовником, варто визначити особисту ціль розмови, а під час її досягнення потрібно виявити інтереси другого мовця, проаналізувати його мовний тип особистості (про йшлося в попередньому підрозділі). Основне завдання співрозмовників полягає в тому, щоб правильно завершити комунікативний акт, адже лише в кінці розмови виявляємо, чи було досягнуто мети й, чи спілкування є успішним або неуспішним.

Для того, щоб комунікант мав змогу завершити діалог чи полілог, він мусить зважати на процес і розвиток кроків спілкування. Усе це залежить від використання прийомів ефективного спілкування:

- 1) під час відповіді на запитання варто бути чесним і переконливим;
- 2) потрібно вміти тримати павзи, адже це один із прийомів, який дасть змогу можливості почати керувати процесом спілкування;
- 3) варто бути активним слухачем використовуючи вербальні та невербальні засоби, однак під час слухання не можна перебивати мовця;
- 4) потрібно контролювати розмову, адже співрозмовник може використати прийом – спонування до відвертості з метою виявити більше відомостей про співрозмовника для того, щоб бути домінантом комунікативного акту та досягти власної мети спілкування;
- 5) прийом нерозуміння дає змогу перевірити стресостійкість співрозмовника, або цілеспрямовано використовувати цей прийом спілкування із метою роздратувати другого мовця;
- 6) говорити потрібно так, щоб чули;
- 7) варто створювати умови спілкування так, щоб ситуація сприяла успішному спілкуванню;
- 8) варто слухати так, щоб розуміти про що йдеться тощо [51, с. 1].

Під час дослідження процесів спілкування комунікантів із багатосерійного фільму «Спіймати Кайдаша» було визначено гендерні прийоми комунікації. Це поняття характеризує засоби спілкування притаманні більшою мірою особам чоловічої чи жіночої статей і тісно пов'язане із терміном «маніпулятивні прийоми» спілкування, які визначають як «соціально-психологічний феномен, який виявляють у міжособистісному спілкуванні, де важливо формувати цілі й намагаться передбачати результат спілкування зважаючи на розвиток комунікативного акту й схильність використовувати різні маніпулятивні стратегії і тактики, щоб досягти поставленої мети мовцем» [72, с. 115–116].

Гендерні прийоми – це ті мовленнєві маніпулятивні засоби спілкування, пов'язані з уявленнями мовців про світ, які вживають чоловіки під час спілкування з жінками, а жінки під час спілкування із чоловіками із метою досягнення цілей комунікативного акту.

Шостр Е. узагальнив низку важливих причин використання маніпуляцій у мовленні:

- внутрішній конфлікт особи;
- недовіра до інших людей;
- відчуття абсолютної безпорадності;
- страх тісних міжособистісних контактів;
- некритичне прагнення отримувати схвалення від усіх;
- природне компенсаторне бажання до влади тощо [72, с. 115–116], що пов'язане із добором гендерних прийомів.

До усіх цих пунктів було дібрано по кілька прикладів із фільму «Спіймати Кайдаша» та зафіксовано гендерні прийоми під час комунікативного акту тих чи тих мовців-персонажів.

Наприклад, у розмові Лавріна з Мелашкою відчутно внутрішній конфлікт Мелашки, яка не знає, як сказати про те, що їй шістнадцять років майбутньому нареченому: «– Ну чого ти, Мелась? – питає Лаврін// – **Та я знаю, що батьки не погодяться ні твої, ні мої** – говорить Мелашка// – *Мої вже погодились, а*

*твої чого не погодяться? – говорить Лаврін// Мелашка тяжко дихає і промовляє – **Ти не розумієш..** – за хвилину говорить знову – Я... я ж єдина порошниця в мамки// – Ну-у-у хочеш ми у вас будемо жити? – пропонує Лаврін// – **Ой... Лаврін, що ж ти наробиш?** – вагаючись відповідає дівчина// – Слухай, я не пойму, Якщо ти мене любиш, чого ти не радієш, що я до тебе сватаюсь? Усі дівчата тільки й ждуть.. Я ж думав, що я й до тридцяти не оженюсь.. Але ти мені світ перевернула.. Чи ти мене не любиш? – питає Лаврін// Мелашка притуляється до нього...» [2, серія 5; 08 хв. 22 с.–09 хв. 50 с.].*

Вона намагається уникнути відповіді на чітке питання «*А твої чого не погодяться?*» і дає відповідь: «*Ти не розумієш..*». Якщо говорити про вербальні засоби спілкування, то в цьому випадку внутрішній конфлікт є передумовою непорозуміння комунікантів, адже на відкрите, пряме й чітке питання немає прямої й чіткої відповіді, яка б закрила його. На пропозицію жити в будинку Мелашки мовець отримав у відповідь питання-звинувачення: «*Ой.. Лаврін, що ж ти наробиш?*», яке подано в риторично-звинувачувальному тоні, а також у супроводі невербальних засобів, які вказують на розчарування і водночас радість, на бажання розповісти те, що хвилює і водночас страх це зробити (кивання головою в різні боки, опускання погляду донизу й різкий доброзичливий погляд в вічі співрозмовнику, постійне перебирання пальцями й прикладання голови до грудей Лавріна тощо).

Гендерний прийом, який застосовано в розмові Мелашкою – прихований сумнів, про який про який мовиця прямо не говорить, а лише натякає. Також засобом вираження прихованого сумніву є завуальовування причини його виникнення і страх, який висвітлено в мовленні за допомогою вищезазначених невербальних засобів.

Щодо недовіри до інших людей – це одна з маніпуляцій, яку використовують у мовленні із метою дізнатись якомога більше інформації, адже під час спілкування мовці прагнуть досягти мети комунікації, щоб

спілкування було успішним послуговуючись вербальними та невербальними засобами.

Наприклад, у розмові між Карпом із Мотрею, дівчина використала прийом недовіри до іншого, із метою переконатись у тому, що прочитане в листі неправда. Мовиця зачитала листа Карпові, де йшлося про чоловіка без імені й в кінці про те, що авторка помирає вагітною: *«І поки вам там кричатимуть гірко...твоя Танюха, мабуть, уже не дихатиме, а разом із нею і твоя майбутня дитина – читає Мотря// – Мотря, а чуєш, може, поїдемо до кумів у Пархомівку? Зміним обстановку... – сказав на почуте Карпо // – Піду я, напевно, збирати речі й поїду до батьків. Зміню обстановку назавжди – сказала Мотря// – Та подожди ти!!! Можем поговорити спокійно? – Карпо сказав// – Давай.. Може, ти не натій женився? То не пізно ще.. Я мішать не буду – сказала Мотря// – Ну так, ну гуляв із нею я, але нічого серйозного не було! А дитини не буде.. Я взагалі не бачив її, як ми женились – сказав Карпо// – А откуда ти про це знаєш?// – Ну... откуда, откуда? Лаврін казав – відповів Карпо// Мотря із чоловіком помирились..»* [2, серія 3; 16 хв. 44 с.–19 хв. 59 с.].

Результатом використання цього прийому є те, що Мотря дізналась, що прагнула пізнати, окрім цього, з метою переконати мовицю співрозмовник говорив правдиво й щиро, це висвітлено за допомогою невербальних засобів (долоні рук повернуті доверху, що вказує на щирість і відкритість намірів, безпосередній чіткий зоровий контакт із співрозмовницею, наявність тактильних рухів, тон голосу під час пояснень спокійний, врівноважений, дихання рівне тощо). Засобами використання прийому недовіри є переважно невербальні засоби, які вжито більшою мірою, ніж вербальні. Мовиця керувалась короткими, чіткими реченнями-питаннями, також озвучуванням почутих речень із додаванням фрази, виокремлено павзою, на те, щоб висвітлити недовіру: *«Мотря, а чуєш, може, поїдемо до кумів у Пархомівку? Зміним обстановку... – сказав на почуте Карпо // – Піду я, напевно, збирати речі й поїду до батьків. Зміню обстановку назавжди»*. Також недовіру характеризують вжиті модальні слова, що означають сумнів (напевно, може).

Щодо гендерного прийому, яким послуговується Мотря – припускаємо, що це перевірка чоловіка на вірність, під час якої співрозмовниця послуговувалась вищезгаданими вербальними та невербальними засобами, які вказують на недовіру, що зумовлює страх абсолютної безпорадності й правдивий виклад матеріалу та думок із метою розвіяти сумніви й довести вірність.

Страх абсолютної безпорадності передбачає розкриття таємниць, прихованих відомостей про щось із надією досягти мети спілкування, яка у цьому випадку, залежно від мовної ситуації, полягає в переконанні лишити Мотрю поруч.

У розмові Мелашки та її матері висвітлено те, що попри незадоволення від того, що змушена виконувати особистість має некритичне прагнення схвалення від усіх із метою догодити своєму чоловікові: *«Ой, мамо.. Якби не Лаврін, я не знаю я б уже певно додому втекла – говорить Мелашка матері»*, однак під час спілкування зі свекрухою Мелашка мовчки виконує те, що їй скажуть: *« – На води налий!»* [2, серія 8; 14 хв. 38 с.–14 хв. 42 с.] у наказовому тоні сказала Кайдашиха Мелашці, яка почала мовчки це виконувати. У цьому випадку Мелашка послуговується гендерним прийомом – чоловіче схвалення, що полягає в використанні засобів замовчування, не висвітлення власної позиції і вживання вербальних засобів схвалення, наприклад, слова *гарзд, добре, я зроблю, так..* тощо.

Щодо природного компенсаторного бажання до влади, цим видом засобів маніпулювання послуговується більшою мірою Кайдашиха, яка в мовленні використовує слова наказового способу, звертання на «ти» до незнайомих людей молодшого віку тощо. Наприклад, у фрагменті зі фільму «Спіймати Кайдаша» подано уривок: *«– Мелашко, а що це ти досі лежиши? Уже он сусідка з молоком вертається – говорить Кайдашиха// – Мамо, я вже встаю – сказала Мелашка// – Мелашка, що ото ти язиком патякаєш? Ти свиням наносила?// – Та я наготувала, чекаю поки Лаврін занесе, воно ж тяжке ... – говорить Мелашка// – Та яке ж воно там тяжке? Я мішки з картошкою носила, коли*

була вагітна, а то цеберка з пом'ями – каже Кайдашиха// – Та несуче вже – сказала Мелашка й понесла тяжке відро...// Якщо я побачу ще раз, що ти годуєш її свиню, я сама тебе ними нагодую» [2, серія 6; 00 хв. 48 с.–05 хв. 49 с.], де Кайдашиха послуговуючись претензійним тоном голосу запитує Мелашку, чому дівчина досі лежить у ліжку, імпліцитно подаючи наказ іти й подоїти корову й використовує порівняння, що сусідка вже йде із відром молока, а Мелашка – ні, за допомогою якого маніпулятивно висловлює натяк про те, що Мелашці потрібно постаратись бути схожою в роботі на сусідку. Також апелюючи до попереднього власного досвіду в формі порівняння, комунікантка вказує на те, що потрібно слухати те, що говорить досвідчена людина. Мовиця послуговується також погрозами, щоб відчувати владу над іншими й керувати як розмовою, так і ситуацією загалом.

Щодо гендерного прийому, яким керується Кайдашиха, пропонуємо назву лагідне домінування, адже всі вищезазначені засоби спілкування вказують на те, що Кайдашиха прагне все контролювати незважаючи на різні комунікативні ситуації, однак прямо не говорить про це. З огляду на невербальні засоби, у вищеподаному фрагменті продемонстровано впевнений і командний тон, погляд збоку, спрямований зверху донизу й навпаки, що вказує на зверхнє ставлення, вказування на роботу вказівним пальцем опущеним донизу на цеберку з водою, яке Мелашка повинна нести, а також контроль, спостереження за всім у позі, коли комунікантка тримає руки в боці – усе це використано зовицею у сукупності з вербальними засобами мовлення тощо.

Отже, поєднання вербальних та невербальних засобів спілкування сприяє досягненню мети комунікативного акту. Унаслідок використання і вербальних засобів, і невербальних мовних засобів зважаючи на мовленнєву ситуацію та передумови виникненню нових аспектів під час процесу комунікації з огляду на мовців виникають гендерні прийоми, наприклад, прихований сумнів, перевірка чоловіка на вірність чи лагідне домінування тощо, які дають змогу мовцям аналізувати поведінку одне одного під час спілкування, що допомагає досягти мети під час розмови.

3.3. Специфіка омовлення гендерних стереотипів у фільмі «Спіймати Кайдаша»: зіставний аспект

Гендерні стереотипи, як зазначає Маєрчик М.С.: «Це обмежувальні, застигли форми гендерної поведінки» [12, с. 44]. Це усталені уявлення суспільства про фемінні та маскулінні соціальні ролі, які починають формуватись на первинному етапі сприйняття світу та реакції на нього, що висвітлено крізь мовну картину світу. Йдеться про те, що з метою набуття статусу в суспільстві дитина набуває ознак нав'язаності поведінки відповідно до визначених фемінних та маскулінних ознак. Це висвітлено в тому, що, наприклад, коли говорять про зовнішність – йдеться частіше про жінок, або навіть якщо йдеться про осіб чоловічої статі й при цьому не зазначаючи імені, займенників або слів, що позначають родову належність суспільство сприймає, що це йдеться про особу жіночої статі.

Підтвердженням цього є результат із проведеного нами опитування «Сучасне сприйняття тих чи тих стереотипів», де для реципієнтів було подано фразу без указівки на мовця: *«Було моє личко біленьке й брови чорненькі»* [1, с. 4], яку говорить Мотря у повісті Нечуя-Левицького І.С. «Кайдашева сім'я», на що реципієнтами в відсотковому співвідношенні було визначено, що це речення належить особі жіночої статі 96,2 %; лише 3,8 % із опитуваних зазначили, що ця фраза належить особі чоловічої статі.

Ми проаналізували, що в повісті «Кайдашева сім'я» за класифікацією Ткалич О. В. наявні:

- e. Стереотипи маскулінності-фемінності;
- f. Стереотипи професійної діяльності чоловіків і жінок;
- g. Стереотипи поєднання сімейних і професійних ролей відповідно до статі;
- h. Стереотипи зовнішності чоловіків і жінок (критерій привабливості) [64, 5 с.] тощо.

Оскільки фільм «Спіймати Кайдаша» було знято за мотивами повісті І. Нечуя-Левицького, варто дослідити, чи ці стереотипи наявні в режисерській роботі поданій 2018 року.

Щодо стереотипів фемінності та маскулінності, в зміст яких уміщено те, що чоловіки більшою мірою домітанні, критичні, а жінки – емоційні, активні, то в фільмі ці твердження підтверджено.

Наприклад, у розмові Мотрі з Карпом висвітлено, що мовець довго не добирає слова, а говорить усе чітко й прямо: «– Я не можу ото дивитись, як ти із тою малою граєшя.. У мене серце крається – плаче Мотря// – А з ким мені гратись? Із собакою твоєю? – грубо відмовив Карпо – Ти б краще до доктора з'їздила.. Три роки вже пройшло, толку ніякого – продовжив Карпо// – Киць, поїхали в город жити?! – запропонувала Мотря// – Я не буду жити у городі.. Я сказав – промовив Карпо...» [2, серія 7; 32 хв. 42 с.–33 хв. 12]. У мовленні Карпа простежуємо позицію, якої він дотримується не зважаючи на думку інших. За допомогою невербальних засобів простежуємо згрубілість (тон голосу серйозний, насторожений і дещо претензійний, зоровий контакт безпосередній, погляд скеровано знизу доверху, постава тіла дещо стиснута, що характеризується сутулістю плечей, одною рукою (кулаком) мовець спирається на двері, інша – схована в кишені, яка розміщена спереду, що й є передумовою пози настороженості), замовчування, адже мовець мовчить, слухає, а місяцями різко перебиває співрозмовницю тощо.

Щодо мовлення Мотрі, в описаній ситуації відчуваємо надмірну емоційність, експресивність та імпульсивність, адже під час розмови мовиця спочатку активно й емоційно надає претензії, згодом починає слізно говорити про власні переживання, за допомогою чого намагається викликати жалість і співчуття з метою досягнення власної комунікативної мети. Комунікантка використовує прийом страху, тобто страху втратити чоловіка, адже постійно, коли Карпо намагається покинути приміщення Мотря бере його за руку й співчутливо дивиться в вічі тощо.

Якщо проаналізувати мовлення Лавріна, який протягом фільму є стриманим і ніжним, то з моменту розмови з Мелашкою зважаючи на мовлення набуває подібних ознак згрубілости із Карпом: « – *Що там діти? – питає Лаврін// – Сплять.. Наїлись шоколаду й сплять.. Найстрашніше втратити, кого любиш – говорить Мелашка// – Це ти зараз про кого? – запитує Лаврін// – Я оце так за Тарасика... Я.. Я.. вже все собі уявила.. – говорить Мелашка// – Я вже подумав, що за когось іншого...злякалась – докірливо сказав Лаврін.// – Лаврін, давай з'їздим до психолога? – запропонувала Мелашка// – Куди? // – Ну в город до психолога.. – сказала Мелашка //– А тобі аби в город їздити... То до психолога, то до любовника.. Їдь.. Я тебе не держу – сказав Лаврін – і за дітьми краще дивися, мати з тебе некудишня.. та й жінка теж.. Їв я вчора твої галушки, ледь не вдавився // – Я думала, що ви з братом різні, а ніі..., такий самий грубий, як і він – відмовила Мелашка..» [2, серія 12; 25 хв. 59с.–27 хв. 54 с.].*

У цьому фрагменті крізь мовлення простежуємо образу, агресивність і намагання стримувати емоції, адже мовець натякає на те, про що він думає, однак прямо не говорить і лише з контексту можна зрозуміти суть поданої комунікативної ситуації. На це вказують фрази: «*Це ти про кого зараз?// Я вже подумав, що за когось іншого...злякалась// А тобі аби в город їздити...// Їдь.. Я тебе не держу*» [2, серія 12; 25 хв. 59 с.–27 хв. 54 с.]. Невербальні засоби також підтверджують те, що Лаврін має негативні емоції однак намагається їх стримувати. Насамперед, комунікант послуговується павзами, які дають певний час на осмислення наступних кроків; мовець намагається діяти не імпульсивно, а зважено, що також спостерігаємо за тим, як він прикушує губи, коли прагне підвищити тон голосу; попри злість Лаврін намагається говорити спокійним тоном, однак стискання рук у кулак, удар кулаком по столі й дуже стримано висловлені речення стають передумовою для того, що співрозмовниця зробила висновок: «*Я думала, що ви з братом різні, а ніі..., такий самий грубий, як і він*» [2, серія 12; 25 хв. 59 с.–27 хв. 54 с.], який підтверджує наявні стереотипи фемінності та маскулінності.

Щодо наявності стереотипів про поділ соціальних ролей між особами чоловічої статі та особами жіночої статі, що в повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького було чітко висвітлено те, що жінки виконують нав'язану уявленнями про світ функцію господині, яка відповідає за побутові справи й слухає чоловіка; чоловіки відповідають за фінансові справи, часто вказують, що робити жінкам, а самі перебувають на роботі й намагаються вести бізнес. У багатосерійному фільмі «Спіймати Кайдаша» ми простежуємо подвійні умови щодо поданих стереотипних відомостей.

Наприклад, проаналізуємо діяльність Мотрі Кайдаш, яка, як і в повісті була працювитою, готувала їжу для сім'ї, а потім лише для свого чоловіка. Однак, ця персонажка розвінчує стереотип поданий у повісті про те, що жінці не дозволено обіймати посаду. У фільмі подано, що спочатку Карпо не дозволяв працювати: « – Бачила оно головиху в селі.. – говорить Мотря Карпу// – Ну й що? – відповідає чоловік// – Пропонує мені бути бухгалтером у сільраді – ділиться Мотря// – Угу.. зараз. Щоб до її синочка поближче? – говорить Карпо// – Що ти оце починаєш? Нам гроші треба.. – стверджує Мотря// – Ну, а в нас усе є.. – каже Карпо// – Усе є у них.. У мене нічого немає! На празник он немає, що вдіть. У Богуславі не була я вже пів року! Мені треба розвіяться.. Я на роботу хочу!» [2, серія 3; 35 хв. 38 с.–36 хв. 34 с.], проте мети було досягнуто – Мотря обійняла посаду, чого комунікантка досягла завдяки вмінню поєднувати вербальні та невербальні засоби. У вищезазначеному діалозі мовиця починає розмову не прямо, а починає комунікативний акт здалеку, поступово підготовлюючи співрозмовника до основної тези про те, що вона прагне працювати офіційно. З огляду на стриману реакцію чоловіка й зосередженість на роботі, Мотря продовжує тиснути на нього за допомогою емоцій, сліз, які демонструє чоловікові. Обов'язково вербальне подано із невербальними засобами, що підсилює вплив і 2017 року стереотип у фільмі «Спіймати Кайдаша» про те, що жінка не може обіймати посаду розвінчано, на відміну від повісті І. Нечуя-Левицького.

Якщо говорити про мовну особистість Мелашки, як і в повісті вона виконувала соціальну роль дружини-господині, яка піклується про чоловіка й про дітей удома: «– Так красиво.. – каже Лаврін// – Це моя улюблена іграшка від бабусі ще – говорить Мелашка прикрашаючи для дітей ялинку// – Діти, допоможіть мені дощик розвішати»[2, серія 9; 33 хв. 00 с.–33 хв. 47 с.], то це вона продовжує робити й до кінця фільму. Однак, Мелашка розвінчує стереотип про те, що жінка не може піти від чоловіка й чітко це усвідомлює, адже на питання від Олександра: «*Ти від чоловіка пішла?*», Мелашка відповідає: «*Не пішла, а втекла*» [2, серія 10; 45 хв. 15 с.–46 хв. 01 с.]. Також у ситуації, коли пропонують тост за любов Мелашка говорить: «*За яку любов? Я не буду за любов*» [2, серія 11; 36 хв. 48 с.–37 хв. 05 с.]. У цьому риторичному питанні висвітлено імпліцитне твердження про те, що Мелашка вже не любить чоловіка, а невербальні засоби вказують не невпевненість і співчуття щодо цього, адже мовиця опускає очі, перекладає із руки в руку склянку, перебирає пальцями.. тощо.

З огляду на наявність стереотипів, які ми простежуємо в вербальних та невербальних засобах спілкування в опитуванні «Міт чи правда?», респондентами якого стало тридцять дев'ятеро осіб на питання: «Жінка більшою мірою відповідає за побут та домашні справи?» у відсотковому співвідношенні було отримано відповідь – 87,2% вважають, що це стереотип й 12,8% вважають, що правда (див. Додаток Й). Із твердженням про те, що чоловік більшою мірою відповідає за фінансове забезпечення родини погодилося 15,4%, а 84,6% зазначили, що це стереотип (див. Додаток Й). Із реченням, де йшлося про те, що чоловік повинен більшою мірою відповідати за виховання дітей погодилися 23,7% респондентів, однак 76,3% (див. Додаток Й).

Також в опитуванні було запропоновано написати асоціації до слів «жінка» та «чоловік», на що було подано слова, які закладено усталеними уявленнями про світ. Наприклад, найчастіше трапляються такі асоціативні лексеми, які на думку реципієнтів притаманні жінці: людина, розумна, емоційна, ніжна, витончена, вогонь, романтизація, земля, краса, турбота,

затишок, мультифункційна, гармонія, кохана. Щодо слів-асоціацій, притаманним чоловікам: людина, земля, розумний, сильний, спокійний, мужній, патріархальність, влада, брутальність, серйозність, війна, плуг, вуса, незалежний, нестриманість, господар, агресія, воїн, чіткий мачо тощо (див. Додаток К).

З огляду на вищезазначені результати опитування очевидним є наявність стереотипів у фільмі «Спіймати Кайдаша» та в повісті «Кайдашева сім'я» Нечуя-Левицького І. С., що висвітлено крізь мовну призму комунікантів. Зважаючи на мовну картину світу, на усталені уявлення мовців про світ, що подано в реагуванні на ті чи ті ситуації (наприклад, асоціації респондентів до слів жінка та чоловік), які передбачають утворення комунікативного акту виявлено, що наявність стереотипів у повісті «Кайдашева сім'я» Нечуя-Левицького І. С. має таку саму тематику, що й багатосерійний фільм «Спіймати Кайдаша», що висвітлено в використуванні вербальних і невербальних засобів спілкування.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено спробу дослідити особливості спілкування представників різних статей і його маркери з гендерного погляду. Також було описано лінгвістичні особливості мовлення осіб чоловічої та жіночої статей у повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» та багатосерійному фільмі «Спіймати Кайдаша».

У першому розділі подано теоретичні відомості про наявність гендерних маркерів у сучасній українській лінгвістиці та їх характеристику. З'ясовано сутність поняття «гендер» і зазначено варіативність його тлумачень зважаючи на співвідношення з різними науковими галузями. З огляду на це зафіксовано, що питання аналізу гендеру набуває популярності в українській лінгвістиці, оскільки гендер – соціокультурна система, головний рушій якої – мова. Її вираження в письмі чи в усному мовленні, вербальні й невербальні засоби як результат сприйняття мовної картини світу осіб чоловічої та жіночої статі – це чинники, без яких не можна досліджувати гендерні питання не лише в мовознавстві, а й інших напрямках.

Також було подано відомості про гендерні маркери спілкування та зазначено результати спостережень у працях науковців про риси, притаманні мовленню осіб жіночої та чоловічої статі (емоційність, раціональність, вживання зменшено-пестливої лексики або згрубілої тощо). З'ясовано, що гендерні маркери в українській лінгвістиці – це певний набір дій, лінгвістичних елементів, конотацій, стереотипних уявлень, за допомогою яких суспільство встановлює мовленнєві норми, характерні для чоловіків та жінок. Спроби виконувати певні соціальні ролі спрямовують на добір фрази, речення, слова з певною метою, у чому й простежуємо лінгвістичну гендерну маркованість.

У цьому розділі було засвідчено, що будь-яке спілкування має комунікативну мету й для того, щоб її було успішно досягнуто, варто добирати стратегії й тактики спілкування. Зважаючи на стереотипність, яку відображено крізь комунікативні гендерні маркери, варто звертати увагу на те, за допомогою яких засобів спілкування досягають комунікативної мети особи чоловічої та

жіночої статей. Спілкувальний дискурс передбачає можливу ситуативність і вказує на те, які засоби спілкування буде використано під час використання стратегій і тактик комунікації.

У другому розділі було проаналізовано особливості гендерних маркерів у повісті «Кайдашева сім'я». Їх наявність зумовлена зовнішніми чинниками, які впливають на вживання висловлювань осіб чоловічої та жіночої статей. Було створено опитування «Сучасне сприйняття тих чи тих висловлювань», за результатами якого підтверджено наявність гендерних маркерів, наявних у мовленні осіб чоловічої та жіночої статей, що залежать від комунікативної ситуації, поширених стереотипів, за якими визначають, кому притаманні ті чи ті ознаки мовлення.

Характер використання цих висловлювань і вміст емоційно-оцінної, згрубілої або нейтральної лексики, соціальна роль, уміння змінювати комунікативні ролі – усе має взаємозв'язок, однак комуніканти, зважаючи на біологічні особливості та ситуативність під час комунікативно акту, використовують гендерні маркери спілкування.

Також було проаналізовано використання стратегій і тактик мовців із повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького. З огляду на це визначено, що найчастіше в мовленні особам чоловічої статі притаманне використання гуманістично-діалогійної стратегії, а особам жіночої статі – маніпулятивно-діалогійної стратегії. З'ясовано, що всі тактики, завдяки яким комуніканти намагаються досягти цілей спілкування, притаманні всім мовцям залежно від комунікативної ситуації. Найчастіше мовці послуговуються тактиками суперництва, конкуренції, висловлення невдоволень у ввічливій формі, згода зі всіма думками та проханнями, використання зменшено-пестливої лексики, вживання речень із імпліцитною метою тощо, на основі чого було досліджено лінгвістичний аспект спілкування осіб чоловічої статі та жіночої статі.

Було з'ясовано, що у зв'язку з доречною вербалізацією тактик, відповідно до правильного добору мовних засобів задля реалізації стратегії, аналізування поведінки співрозмовника мети спілкування буде досягнуто й комунікація буде

успішною (наприклад, реалізація мовного потенціалу Лавріна в розмові з Карпом).

Також в опитуванні «Міт чи правда?» було визначено, що в суспільстві досі побутують стереотипи, які поширені в повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького. За результатами опитування, маємо такі статистичні відомості: у фразях, які належать особам жіночої статі подано такі характеристики: емоційність 86,1 %, агресивність 55,6 %, здивування 77,8%, звинувачення 69,4 %, стриманість 2,8%, виправдовування 22,2%, погрози 97%, добродушність 2,8%. Реченням, наявним у мовленні чоловіків, притаманні такі риси: 75% мудрість, 11,1% лаконічність, 5,6 % упевненість, 58,3 % погроза, 11,1% неповага, 8,3 % агресивність, 5,6 % емоційність тощо.

Було з'ясовано, що завдяки усталеним уявленням про світ у мовленні осіб жіночої та чоловічої статей наявні характеристики, які більшою чи меншою мірою можуть різнитися, що залежить від комунікативної ситуації мовців і від сприйняття чи несприйняття реалій, які так чи так впливають на свідомість суспільства. Розподіл соціальних ролей, визначення ознак маскулінності та фемінності та ін. залежить від світосприйняття, що вміщено в визначення поняття «стереотип».

У третьому розділі було проаналізовано вербальну та невербальну комунікацію з гендерного погляду на основі багатосерійного фільму «Спіймати Кайдаша». Було досліджено засоби та типи спілкування, де простежено спільні та відмінні риси комунікації в мовленні осіб чоловічої та жіночої статей. Також визначено, що за допомогою наявності вербальних/невербальних засобів спілкування можна аналізувати персонажів за тим, до яких типів мовних особистостей належать мовці із фільму «Спіймати Кайдаша» (аристократичний, запобігливий, релігійний тощо). Усім видам спілкування притаманним є використання як вербальних, так і невербальних мовних засобів, однак саме комунікативна ситуація передбачає засоби, які будуть доречними тому чи тому мовному типові, а також вид спілкування, що впливає на добір цих засобів.

Надано визначення поняттю «гендерні прийоми» спілкування, що означає мовленнєві маніпулятивні засоби спілкування, пов'язані з уявленнями мовців про світ, які вживають чоловіки під час спілкування і жінками, а жінки під час спілкування з чоловіками із метою досягнення цілей комунікативного акту.

Також було зафіксовано, що поєднання вербальних та невербальних засобів спілкування сприяє досягненню мети комунікативного акту. Унаслідок використання вищезазначених мовних засобів, зважаючи на мовленнєву ситуацію та передумови виникненню нових аспектів під час процесу комунікації, з огляду на мовців виникають гендерні прийоми, наприклад, прихований сумнів, перевірка чоловіка на вірність чи лагідне домінування тощо, які дають змогу мовцям аналізувати поведінку одне одного під час спілкування, що допомагає досягти мети під час розмови.

Було проаналізовано наявні стереотипи у фільмі «Спіймати Кайдаша» та в повісті «Кайдашева сім'я» Нечуя-Левицького І. С., які визначено крізь мовну призму комунікантів. Також опрацьовано результати опитування «Міт чи правда?», де зважаючи на мовну картину світу, на усталені уявлення мовців про світ, було подано відомості про реагування на ті чи ті ситуації (наприклад, асоціації респондентів до слів «жінка» та «чоловік»), які передбачають утворення комунікативного акту та виявлено, що наявність стереотипів у повісті «Кайдашева сім'я» Нечуя-Левицького І. С. має таку саму тематику, що й у багатосерійному фільмі «Спіймати Кайдаша», однак відрізняється використанням мовцями вербальних і невербальних засобів спілкування завдяки чому простежуємо відмінності добору засобів спілкування комунікантів.

Перспективи подальших досліджень передбачають аналіз паремій, у яких розміщено витоки гендерних стереотипів, що подано в повісті «Кайдашева сім'я» та фільмі «Спіймати Кайдаша», а також аналіз лінгвістичних аспектів впливу та маніпуляцій мовців у фільмі та режисера, який має вплив на мовний потенціал комунікантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

Першоджерела:

1. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я. 1879. 23 с. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=907> (дата звернення 25.10.2023).
2. Серіал «Спіймати Кайдаша». Телеканал СТБ. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Nnf9Ab8g_IQ&t=1641s&pp=ygUf0YHQv9GW0LnQvNCw0YLQuCDQuCw0LnQtNCw0YjQsA%3D%3D (дата звернення 28.11.2023).

Наукові джерела:

1. Алексенко С. Ф. Особливості вираження експресивності комунікативно-прагматичної стратегії «гра на підвищення» в англійській політичній промові. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. Вип 27. 2015. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=psptk1_2015_27_3 (дата звернення 02.04. 2023).
2. Альчук М. Гендерна комунікація: проблеми і перспективи. *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. 2006. Вип.6. Львів. С.46 – 55. URL: http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/9_2006/7.pdf (дата звернення 02.10.2022).
3. Архангельська А. Чоловік у слов'янських мовах: монографія. Рівне, 2007. 448 с. URL: https://moodle.oa.edu.ua/pluginfile.php/109808/mod_resource/content/1/Cholovik_u_slovianskykh_movakh.pdf (дата звернення 01.02.2023).
4. Архангельська А. Femina cognita. Українська жінка в слові й словнику. *Серія «Студії з українського мовознавства»*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 444 с. URL: https://moodle.oa.edu.ua/pluginfile.php/109807/mod_resource/content/1/Femina_cognita_Ukrainska_zhinka_u_slovi_i_slovnyku.pdf (дата звернення 01.02.2023).

5. Базарова І. В. Комунікативні стратегії і тактики учасників світського спілкування. Актуальні проблеми сучасного мовознавства. Записки з романо-германської філології. Випуск 1 (44). 2020. 10 с. URL: <http://rgnotes.onu.edu.ua/article/view/210990/212356> (дата звернення 24.11.2023).
6. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / за ред. Ф.С. Бацевич. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. С.112 –114.
7. Ботіна Л. Й. Про дослідження гендерних особливостей мовленнєвої комунікації у науковому товаристві/ за ред. С. Д. Максименка. *Наукові записки Інституту психології імені Г. Костюка АПН України*. Вип. 38. 2010. Київ: Ніка-Центр 392 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/6271/1/botina%D0%9D%D0%972010.pdf> (дата звернення 15.10.2022).
8. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування: монографія. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2019. 440 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Brus_Mariia/Feminityvy_v_ukrainskii_movi_heneza_evoliutsiia_funktsionuvannia.pdf? (дата звернення 02.01.2023).
9. Васильєва Е. Значення гендерних маркерів при перекладі офіційно-ділових промов. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. №3, 2010. С. 154 – 159. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/znachennya-gendernih-markeriv-pri-perekladi-ofitsiyno-dilovih-promov/viewer> (дата звернення 01.04.2023).
10. Вуколова К. В. Вплив соціальних категорій на характер мовлення та мовну поведінку осіб. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Філологічні науки». 2016. № 2 (2). URL: <https://phil.duan.edu.ua/images/PDF/2016/2/30.pdf> (дата звернення 20.11.2023).
11. Галустян Ю. М., Новицька В. П. Деякі аспекти гендерної ідентифікації та соціалізації особистості. URL: https://moodle.oa.edu.ua/pluginfile.php/109880/mod_resource/content/0/%D0%93%D0%B0%D0%BB%D1%83%D1%81%D1%82%D1%8F%D0%BD%20%D0%AE.

%20%D0%9C.%2C%20%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%92.%20%D0%9F.%20%D0%94%D0%B5%D1%8F%D0%BA%D1%96%20%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%20%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97....pdf (дата звернення 15.01.2023).

12. Гендер для медій: підручник/ за ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярмакової. Київ, 2017. 224 с. URL: https://ua.boell.org/sites/default/files/gender_dlya_medii_2017.pdf (дата звернення 14.11.2022).

13. Гендерні маркери мовлення і їх «стабільність» та «еволюція». URL: <https://docs.google.com/forms/d/1CIbKLSjDcs3vG224MEimNwPuBRjpahI81tu0Ktxvzg4/edit> (дата звернення 01.04.2023).

14. Гендерні стереотипи. Відображення гендерних стереотипів в українських фразеологізмах. URL: https://ff.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BDi_%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BF%D0%B8.pdf (дата звернення 12.12.2022).

15. Глущенко О. О. Вивчення гендерних особливостей мовлення в історичному аспекті. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. Том 70. Випуск 57. Видання ЧДУ імені Петра Могили, 2007. С.108-109.

16. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія: Навч. посіб. Київ: Вид. центр «Академія», 2004. 304 с.

17. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство/ за ред. Л.Гентош, О.Кісь. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. 250 с. URL: <https://uamoderna.com/images/biblioteka/gender-approach-anthology.pdf> (дата звернення 16.01.2023).

18. Гендерні медіани практики: навч.пос. із гендерної рівності та недискримінаційної для студентів вищих навчальних закладів/ заг.ред. С.

Штурхецький. Київ, 2014. 206 с. URL: https://moodle.oa.edu.ua/pluginfile.php/109886/mod_resource/content/0/%D2%90%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8.pdf (дата звернення 02.02.2023).

19. Гендерні ролі та гендерні стереотипи. *Основи теорії гендеру*. С. 156 – 180. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149243852.pdf> (дата звернення 25.11.2023).

20. Дорошенко С. М. Гендерні особливості спілкування. URL: http://www.rusnauka.com/4_SND_2012/Philologia/ (дата звернення 20.11.2022).

21. Дяченко Н. М., Халін В. В. Комунікативні стратегії в сучасному українському політичному дискурсі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. Випуск 1 (59). 2019. С. 56 – 62. URL: <http://philology.visnyk.zu.edu.ua/article/view/philology.1%2889%29.2019.56-62/174551> (дата звернення 02.04.2023).

22. Етика ділового спілкування: навч. пос. / заг. ред. Т. Б. Грищенко, Т. Д. Іщенко, Т. Ф. Мельничук. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 344 с.

23. Жінки та чоловіки: гендер для всіх. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/IRF/101/2015_T2/about (дата звернення 15.01.2023).

24. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. 401 с. URL: <https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/248/1/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B3%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20-%201%20%D0%9E%D0%A1%D0%A2%2B%2B.pdf> (дата звернення 23.11.2023).

25. Кітаєва Т. Комунікативні стратегії і тактики мовленнєвої поведінки адресанта. Section VI. Proplems of Text Linguistics, Discourse Studies, and Discourse Analysis. 2014. С. 110 – 129. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/lingst_2014_28_19.pdf (дата звернення 23.11.2023).

26. Клещова О. Є. Мовлення чоловіків і жінок у соціолінгвістичному аспекті. *Лінгвістика: зб. наук. Праць ЛНУ ім. Тараса Шевченка*. № 3 (24). Ч.2. Луганськ, 2011. 232 с.

27. Климова К. Я. Основи культури й техніки мовлення: навч. посібник. 2-ге вид. випр. і доп. Київ: Ліра, 2006. 240 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDOR1/CD/Osnovu_kult.pdf (дата звернення 10.06.2023).

28. Корнева Л. М. Гендерний аспект комунікації. Філологічні науки. Вип.13. Полтава, 2013. С.105 –107.

29. Корнелаєва Є. В. Роль гендеру в мовленнєвому спілкуванні. *Закарпатські філологічні студії*. Вип.6. С. 54 – 59. URL: <http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/6/13.pdf> (дата звернення 14.10.2022).

30. Корольова В. В. Гендерна лінгвістика: навч. пос. Дніпро: ЛІРА, 2019. 84с. URL: https://moodle.oa.edu.ua/pluginfile.php/110380/mod_resource/content/0/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%92.%20%D0%92.%20%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0%20%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B3%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf (дата звернення 02.02.2023).

31. Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика: монографія. Дрогобич: КОЛО, 2014. 472 с. URL:

https://moodle.oa.edu.ua/pluginfile.php/101275/mod_resource/content/1/gendli.pdf
(дата звернення 26.10.2022).

32. Кравець В. П., Говорун Т. В., Кікінеджи О. М. Гендерні дослідження: прикладні аспекти: монографія/ за наук. ред. В. П. Кравця. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2013. 448 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/6622/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_1%D0%97_zbor_18.51.58.pdf (дата звернення 03.04.2023). Грибок О. Превентивна стратегія та тактики спілкування з актуалізацією стереотипів у побутовому дискурсі (на матеріалі німецької мови). *Прагмалінгвістика*. №5. 2016. С. 180 – 185. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/rgf,%D0%9C%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%80+%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%83,+37.pdf> (дата звернення 03.04.2023).

33. Курдюкова В. С. Гендерні маркери англомовного публіцистичного тексту. Вісник Дніпропетровського університету економіки та права імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». №1(1). 2011. С. 186 –191 URL: <https://phil.duan.edu.ua/images/PDF/2011/1/29.pdf> (дата звернення 01.04.2023).

34. Куриш Г. Д. Гендерні аспекти спілкування. URL: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s>. (дата звернення 11.12.2022).

35. Левченко О. Лінгвістичні дослідження гендеру в Україні. *Людина. Комп'ютер. Комунікація: збірник наукових праць*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. С. 74 – 83. URL: <https://ena.lpnu.ua/items/cf981f2d-a55e-4df1-8e0e-c124ba67d748> (дата звернення 12.11.2022).

36. Лукасевич О. А., Титар Ю. В. Маніпулятивні прийоми: особливості використання у міжособистісному спілкуванні. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. №2 (12). 2017. С. 114 – 121. URL: [https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=uk&as_sdt=0%2C5&q=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B9%D0%BE%D0%BC%D0%B8+%D1%81%D0%BF%D1%96%](https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=uk&as_sdt=0%2C5&q=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B9%D0%BE%D0%BC%D0%B8+%D1%81%D0%BF%D1%96%2C5&q=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B9%D0%BE%D0%BC%D0%B8+%D1%81%D0%BF%D1%96%2C5)

D0%BB%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&btn
G= (дата звернення 01.12.2023).

37. Майкл Кімел С. Гендероване суспільство. URL:
https://moodle.oa.edu.ua/pluginfile.php/109887/mod_resource/content/0/%D0%9A%D1%96%D0%BC%D0%BC%D0%B5%D0%BB%20%D0%9C%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D0%BB%20%D0%A1.%20%D2%90%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5%20%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE.pdf (дата звернення 02.02.2023).

38. Малахова О. А. Гендерночутлива мова vs дискурсивні влади. URL:
https://moodle.oa.edu.ua/pluginfile.php/109885/mod_resource/content/0/%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9E.%20%D0%90.%20%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%87%D1%83%D1%82%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%B0%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20vs%20%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%20%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8....pdf (дата звернення 16.12.2022).

39. Мартинова О. Комуникативні стратегії та тактики мовленнєвого спілкування. URL:
<http://eprints.zu.edu.ua/14864/1/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B04.pdf> (дата звернення 02.04.2023).

40. Марценюк Т. О. Гендер для всіх. Виклик стереотипам/ за ред. Т. Марценюк, О. Богдан. Київ: Основи, 2017. 256 с. URL:
<http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12117/Obkladunka.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (дата звернення 24.02.2023).

41. Маслова Ю. П. Мовна репрезентація гендеру. Наукові записки. Серія «Філологічна». Острого: Вид-во НаУ «Острозька академія», Вип. 12. 2009. С. 224 – 233. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/1307/1/maslova6%20120412.pdf> (дата звернення 02.04.2023).

42. Маслова Ю. П. Особливості розвитку гендерних лінгвістичних досліджень в Україні й закордоном. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна», 2015. Вип.57. С. 100 – 104. URL:

https://lingvj.oa.edu.ua/assets/files/full/2015/NZ_Ukr_filol_Vyp_57.pdf#page=100

(дата звернення 11.02.2023).

43. Мовне конструювання гендеру й віку. URL: https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/%D0%A8%D0%B8%D1%84%D1%80_Aurea-mediocritas_%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0.pdf

(дата звернення 14.12.2022).

44. Морун І. О., Кіщенко Н. Д. Теоретико-історичні засади обґрунтування поняття «гендер» у лінгвістиці. Когнітивна лінгвістика та прагматика. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія».2022. Вип 13 (81). Острог: Вид-во НауОА, С. 24 – 26. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/3480/3172>

(дата звернення 25.02.2023).

45. Олійник В. В. Спілкування як комунікативних феномен: соціально-психологічні аспекти. *Вісник Національного університету оборони України* 2(33). 2013. С. 266 – 270. URL: [Vnaou_2013_2_52.pdf](https://journals.oa.edu.ua/Vnaou_2013_2_52.pdf) (дата звернення 28.11.2023).

46. Осіпова Т. Ф. Гендерний аспект комунікативної поведінки людини: параметри вербальної і невербальної комунікації. Структура й семантика мовних одиниць. *Філологічні студії*. Вип. 7. 2012. С. 109 – 120. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/109-120.pdf> (дата звернення 01.04.2023).

47. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади: монографія/ кол. авт; ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. Київ: «Хай-Тек-Прес», 2018. 348 с. URL: https://moodle.oa.edu.ua/pluginfile.php/110381/mod_resource/content/0/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D1%82%D0%B5%D0%BE%

D1%80%D1%96%D1%97%20%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%
 D1%80%D1%83.%20%D0%AE%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%
 D0%BD%D1%96%2C%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%
 BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%2C%20%
 D1%84%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%81%D1%
 8C%D0%BA%D1%96%2C%20%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%
 D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%2C%20%D0%BB%D1%
 96%D0%BD%D0%B3%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%
 D0%BD%D1%96%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%
 8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%
 D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B4%
 D0%B8.pdf (дата звернення 18.01.2023).

48. Пода О. Гендерні маркери в заголовках публікацій журналу «Радягська жінка». URL: <https://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2010/JRN/PDF/37.pdf> (дата звернення 02.03.2023).

49. Польська Ю. В., Голубова М. О., Приходькіна Н. О. Поняття «гендер» та його місце в розвитку сучасного соціогуманітарного знання. *Педагогічні науки*. 2008. Вип. 75. С. 157 – 175 URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/809/Polska_Holubieva_Poniaattia%20hender.pdf?sequence=4 (дата звернення 23.02.2023).

50. Прийоми й методи ефективного спілкування. *Dosvit*. URL: <https://stsaltiv.gov.ua/useful-info/priomi-i-metodi-efektivnogo-spilkuvannya> (дата звернення 01.12.2023).

51. Романенко В. О. До питання історії появи в лінгвістиці термінів гендер, маскуліність, фемінність. *Мова. Питання лексикології та граматики*. № 23. 2015. С. 79 – 82. URL: <http://mova.onu.edu.ua/article/view/68186> (дата звернення 01.04.2023).

52. Саєвич І. Роль людського чинника у мові: людина – мова – світ. *Мовознавчі студії*. 2014. С. 9 – 13. URL:

https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5860/1/I_Saievych_UM%D1%96L_7-8_GI.PDF (дата звернення 28.11.2023).

53. Саєнко Ю. І. Васильчук М. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. Київ. 2007. 145 с. URL: http://www.plsz.gov.ua/download/gender_stereotupu.pdf (дата звернення 01.12.2023).

54. Семашко Т. Гендерна лінгвістика в системі сучасної мовознавчої науки. Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2010. №3. 5 с. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/genderna-lingvistika-v-sistemi-suchasnoyi-movoznavchoyi-nauki/viewer> (дата звернення 25.02.2023).

55. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації. Київ: Видавничий центр «Академія», 2010. 240 с.

56. Спілкування як обмін інформацією. URL: https://pidru4niki.com/84446/dokumentoznavstvo/spilkuvannya_obmin_informatsiye_yu (дата звернення 24.11.2023).

57. Ставицька Л. О. Актуальні проблеми сучасної української гендерної лінгвістики. URL: <http://linguistics.kiev.ua/1.html> (дата звернення 21.02.2023).

58. Ставицька Л. О. Мова і стать. *Критика*. 2003. №6. С. 29 – 34.

59. Стратегії та тактики спілкування. URL: <https://referatss.com.ua/work/strategii-ta-taktiki-spilkuvannja/> (дата звернення 25.11.2023).

60. Сукаленко Т. М., Новохатько О. О. Гендерні аспекти комунікації. *Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові*: монографія. Київ: Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 283 – 290. URL: <https://eprints.kname.edu.ua/43385/1/284-291.pdf> (дата звернення 15.11.2022).

61. Сукаленко Т. М. «Гендер» як соціолінгвістичне поняття. *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. Сковороди*.

2013. Вип. 36. С.248 – 254. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/2324-4653-1-SM.pdf> (дата звернення 24.02.2023).

62. Тарнавська О. М. Стратегічна поведінка чоловіків і жінок у комунікативній ситуації флірту. *Соціолінгвістика. Гендерна лінгвістика*. 2009. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153576579.pdf> (дата звернення 02.04.2023).

63. Ткалич М. Г., Зінченко Т. П. Типологія гендерних стереотипів особистості. URL: file:///C:/Users/Admin/Desktop/pspz_2013_2_11.pdf (дата звернення 25.11.2023).

64. Топчий Л. Гендерна проблематика у мовознавстві. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Серія «Філологічні науки». Вип. 47. С. 103 – 110. URL: http://dspace.idgu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1510/1/%d0%a2%d0%be%d0%bf%d1%87%d1%96%d0%b9_%d0%9b_%d0%9d%d0%92_47.pdf (дата звернення 18.02.2023).

65. Уділова Т. М., Борисенко О. І. До питання про гендерні особливості. Запорізький національний університет. *Нова філологія*. С. 179 – 182. URL: file:///C:/Users/Admin/Desktop/Novfil_2012_53_46.pdf (дата звернення 09.11.2023).

66. Хайдар Д. М. Гендерна специфіка комунікації. *Закарпатські філологічні студії*. Вип 7. Том 1. Київ. С. 120 – 125. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/25156/1/%D0%A5%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B0%D1%80%20%D0%94.%D0%9C..pdf> (дата звернення 02.10.2022).

67. Хома Т. В. Поняття «мови», «мовлення» та «культури мовлення» у науково-лінгвістичній літературі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 5 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/5722/1/%D0%9F%D0%9E%D0%9D%D0%AF%D0%A2%D0%A2%D0%AF%20%C2%AB%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%98%C2%BB%2C%20%C2%AB%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%9B%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%C2%BB%20%D0%A2%D0%90%20%C2%A>

B%D0%9A%D0%A3%D0%9B%D0%AC%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%98%20%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%9B%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%C2%BB.pdf (дата звернення 10.11.2023).

68. Цимбалиста О. А. Функції спілкування учасників комунікативного процесу. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки*. 2016. С. 254 – 259. URL: Nzfn_2016_1_51.pdf (дата звернення 28.11.2023).

69. Чуєшкова О. В. Українська терміносистема гендерної лінгвістики (структурно-семантичний аспект). *Science and Education a New Dimension. Philology*, VIII(64), Issue: 216, 2020 Feb. URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/04/Ukrainian-term-system-of-gender-linguistics-structural-semantic-aspect-O.-V.-Chuyeshkova.pdf> (дата звернення 01.03.2023).

70. Шабат-Савка С. Т. Нечленовані комуніканти як маркери інтенцій адресата: діалогічний дискурс. С. 260 – 271. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/181757-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-403389-1-10-20191026.pdf> (дата звернення 02.04.2023).

71. Шкіцька І. Ю. Гендерні особливості маніпулятивного дискурсу (на матеріалі української мови). URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/8240/1/Shkicka_1.pdf (дата звернення 02.04.2023).

72. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації. Київ: Видавничий центр «Академія», 2010. 312 с.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Діаграма 1. Під час виникнення певних емоцій Ви реагуєте й демонструєте їх комусь?

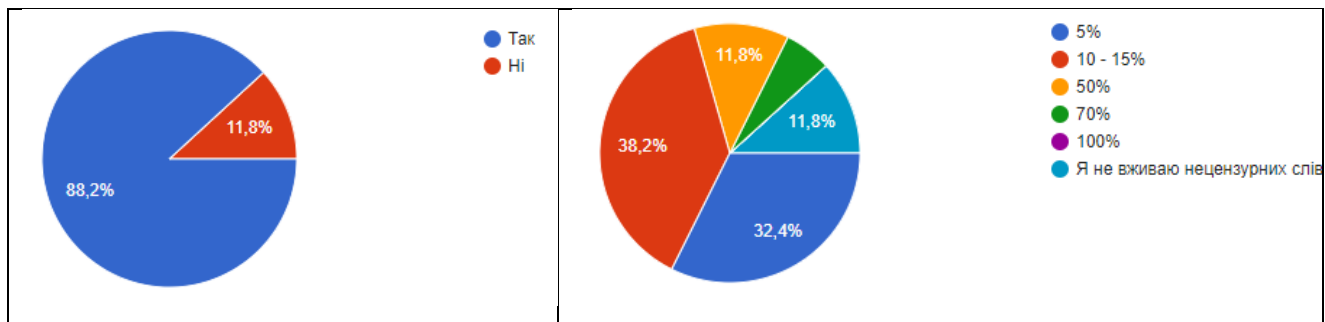
Джерело інформації: опитування «Гендерні маркери мовлення і їх «стабільність» та «еволюція».

URL:

<https://docs.google.com/forms/d/1CIbKLSjDcs3vG224MEimNwPuBRjpahI81tu0Ktxvzg4/edit#responses>

Додаток Б.

Діаграма 2. Ви вживаєте в мовленні нецензурну лексику? Якщо вживаєте нецензурну лексику, то скільки відсотків цих слів міститься у вашому словниковому запасі?

Джерело інформації: опитування «Гендерні маркери мовлення і їх «стабільність» та «еволюція».

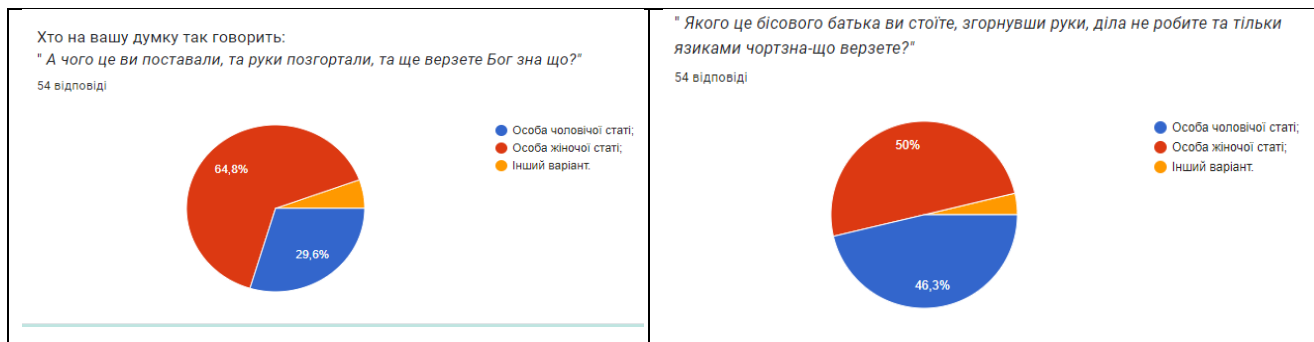
URL:

<https://docs.google.com/forms/d/1CIbKLSjDcs3vG224MEimNwPuBRjpahI81tu0Ktxvzg4/edit#responses>

Додаток В.

Діаграма 1.

Хто, на вашу думку, так говорить: «А чого це ви поставали, та руки позгортали, та ще верзете Бог зна що?! Якого це бісового батька ви стоїте, згорнувши руки, діла не робите та тільки язиками чортзна-що верзете?»

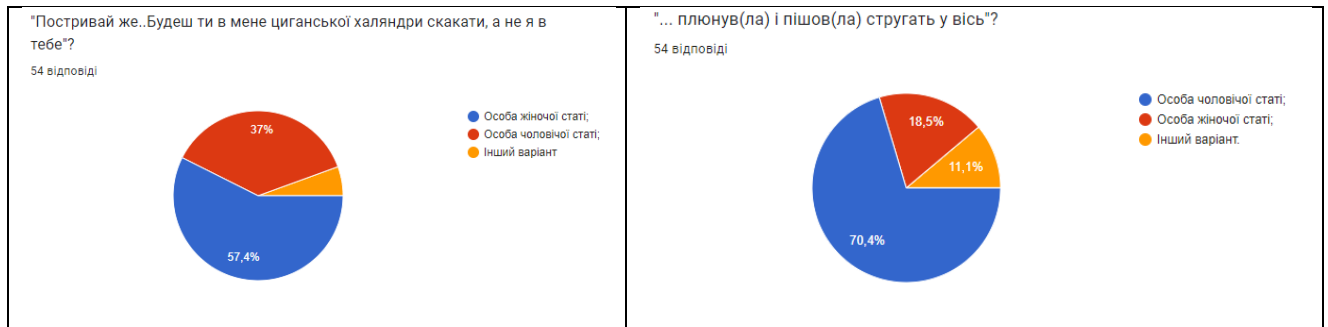
Джерело інформації: опитування «Сучасне сприйняття тих чи тих висловлювань».

URL:

<https://docs.google.com/forms/d/1LbJBxiHYb3GZ6011A1n8oTcBNUr3cjqmZMhXkUGwXLc/edit#responses>

Діаграма 1.

Хто, на вашу думку, так говорить: *«Постривай же! Будеш ти в мене циганської халяндри скакати, а не я в тебе...// Плюнув(ла) і пішов(ла) стругати у вісь».*

Джерело інформації: опитування «Сучасне сприйняття тих чи тих висловлювань».

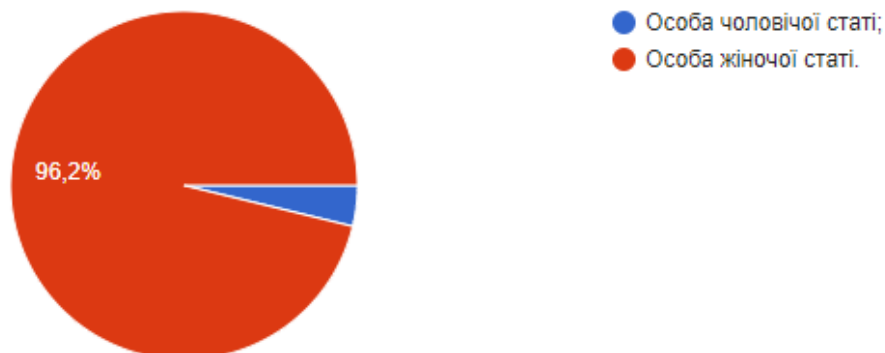
URL:

<https://docs.google.com/forms/d/1LbJBxiHYb3GZ6011A1n8oTcBNUr3cjqmZMhXkUGwXLc/edit#responses>

Додаток Г.

Діаграма 1. Хто, на вашу думку, так говорить: «Було моє личко біленьке й брови чорненькі»?

Джерело інформації: опитування «Сучасне сприйняття тих чи тих висловлювань».

URL:

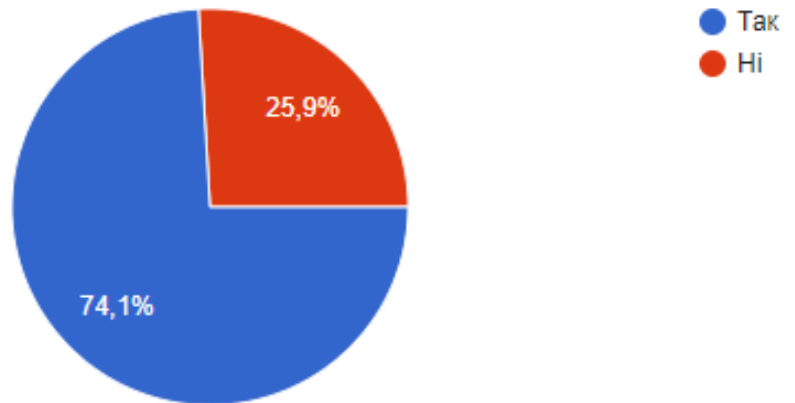
<https://docs.google.com/forms/d/1LbJBxiHYb3GZ6011A1n8oTcBNUr3cjqmZMhxxUGwXLc/edit#responses>

Додаток Д.

Діаграма 1. Чи відрізняється жіноче мовлення від чоловічого?

Чи відрізняється жіноче мовлення від чоловічого?

54 відповіді

Джерело інформації: опитування «Сучасне сприйняття тих чи тих висловлювань».

URL:

<https://docs.google.com/forms/d/1LbJBxiHYb3GZ6011A1n8oTcBNUr3cjqmZMhxxUGwXLc/edit#responses>

Таблиця 1. Висловлювання, в яких наявні стереотипи з повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького

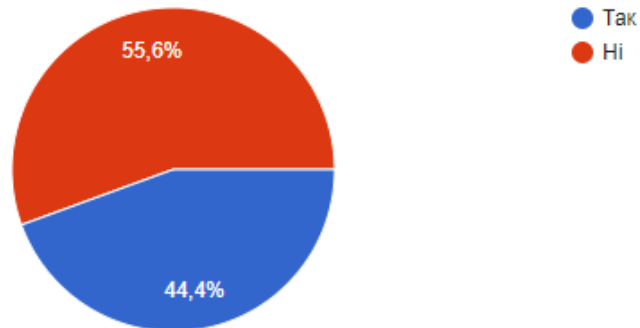
Стереотипи маскулінности- фемінности	Стереотипи професійної діяльності чоловіків і жінок	Стереотипи поєднання сімейних і професійних ролей відповідно до статі	Стереотипи зовнішності чоловіків і жінок
--	--	--	--

<p>Говорить тонісінько, мов сопілка грає, а тиха, як ягниця (<i>Вівдя</i>).</p> <p>Мені аби була робоча, та проворна, та щоб була трохи куслива, як мухи в спасівку (<i>про дівчину Карпа</i>).</p> <p>Коли я буду вибирать собі дівчину, то візьму гарну, як квіточка, червону, як калина в лузі, а тиху, як тихе літо (<i>про дівчину Лавріна</i>).</p> <p>Сказав Карпо, подаючи їй руку. Мотря руки не подала і підставила глиняника. Карпо взяв її за руку вище од ліктя здавив так, що Мотря крикнула на весь двір (<i>Мотря</i>).</p> <p>Тікай, бо, їй-богу, пхну. Я не подивлюсь тобі в вічі, — крикнула Мотря й замахнулась на Карпа віхтем (<i>Мотря</i>).</p> <p>Вона стояла над душою в Мотрі, наче осавула на панщині, а сама не бралась і за холодну</p>	<p>Старий Омелько був дуже богомільний, ходив до церкви щонеділі не тільки на службу, а навіть на вечерню, говорив два рази на рік, горнувся до духовенства, любив молитись і постити (<i>про Омелька</i>).</p> <p>Сини пополуднували й пішли знов до роботи, а старий Кайдаш все працював (<i>про Омелька</i>).</p> <p>Він був добрий стельмах, робив панам і селянам вози, борони, плуги та рала і заробляв добрі гроші, але ніяк не міг вдержати їх у руках (<i>Кайдаш</i>).</p>	<p>Чому ти, Мотре, і досі не замела хати? — промовив Карпо до жінки.</p> <p>Ти-бо, Мотре, повинна таки поважати матір, бо мати старша в хаті, — почав навчати старий батько, — треба ж комусь порядкувати в хаті та лад давати (<i>Кайдаш</i>).</p> <p>Мотре! Вже треті півні співали! Вставай та розкладай у печі тріски (<i>Кайдашиха</i>).</p> <p>Чого це ти, Мотре, сіла шити? Хіба ти не бачиш, що в печі обід недоварений, а хата стоїть і досі неметена? (<i>Кайдашиха</i>).</p> <p>Якого ви недовірка вдвох робите, що в вас і досі обід не готовий! — крикнув Кайдаш на всю хату. — Піди, Мелашко, до Мотрі та позич хліба на обід (<i>Кайдаш</i>).</p>	<p>На сухому високому лобі набігали густі дрібні зморшки. Кучеряве посічене волосся стирчало на голові, як пух, і блищало сивиною (<i>Омелько Кайдаш</i>).</p> <p>В Палажки брови, як шнурочки; моргне, ніби вогнем сипне. Одна брова варта вола, другій брові й ціни нема. А що вже гарна! Як намальована! (<i>Палажка</i>).</p> <p>Мене товста сорочка ріже в тіло, а ти, Мотре, ще молода: носи тим часом товсті сорочки. (<i>Кайдашиха</i>).</p>
---	---	--	--

Джерело інформації: повість І. Нечуя-Левцького «Кайдашева сім'я».
URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=907&page=19> (дата
звернення 26.11.2023).

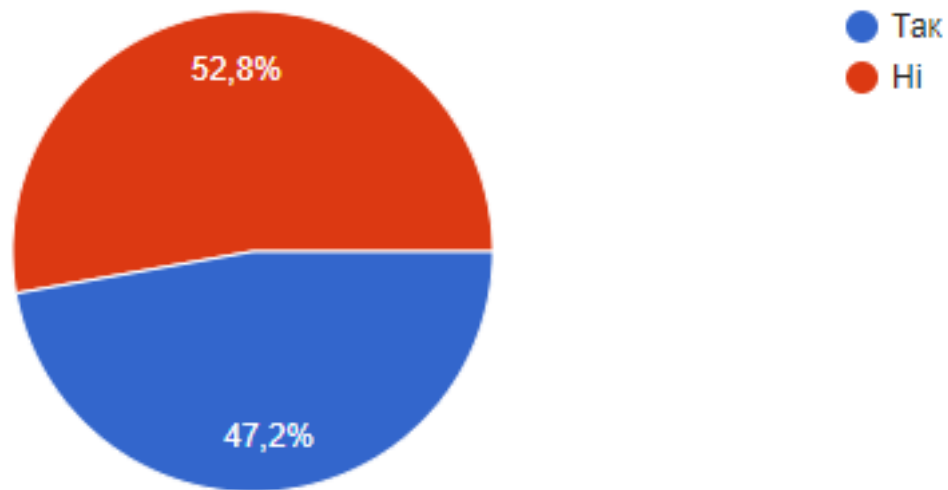
Додаток Є.

Діаграма 1. Емоційні висловлювання притаманні жінкам більшою мірою, ніж чоловікам

Джерело інформації: опитування «Міт чи правда?». URL: https://docs.google.com/forms/d/1miiMirLmnaAf9XSTJE6W439sfg2vk8slqd5_OIWQZHM/edit#responses (дата звернення 26.11.2023).

Діаграма 1. Агресивні твердження притаманні чоловікам більшою мірою, ніж жінкам

Джерело інформації: опитування «Міт чи правда?». URL: https://docs.google.com/forms/d/1miiMirLmnaAf9XSTJE6W439sfg2vk8slqd5_OIWQZHM/edit#responses (дата звернення 26.11.2023).

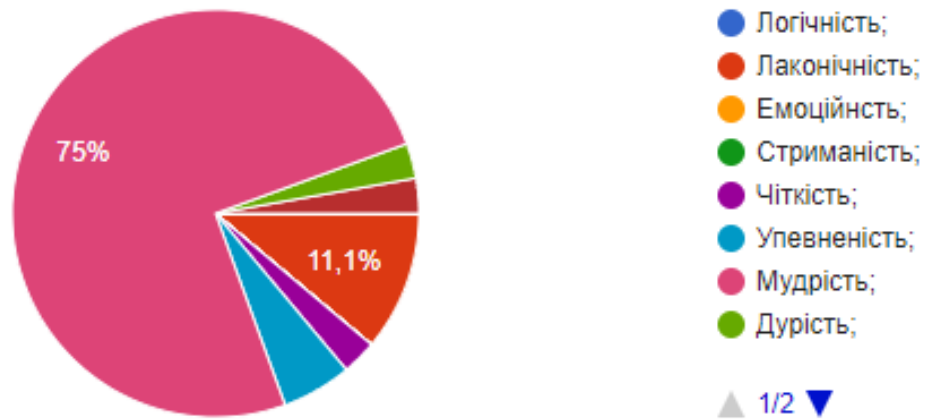
Таблиця 1. Риси притаманні висловлюванням осіб жіночої статі.

Джерело інформації: опитування «Міт чи правда?». URL: https://docs.google.com/forms/d/1miiMirLmnaAf9XSTJE6W439sfg2vk8slqd5_OIWQZHM/edit#responses (дата звернення 26.11.2023).

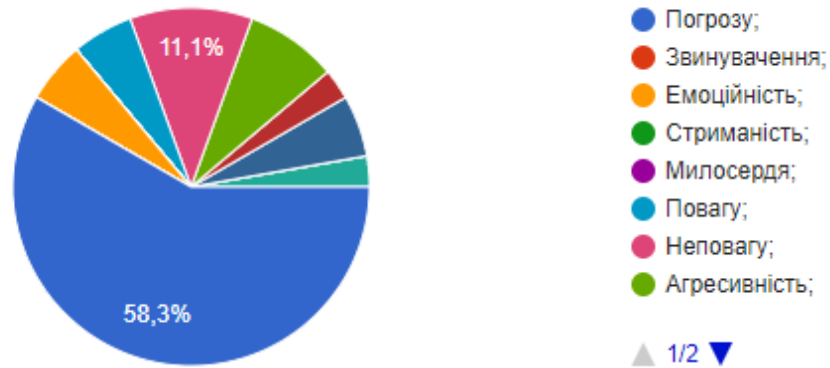
Діаграма 1. У реченні: «Не питай старого, а питай бувалого» спостерігаємо

Джерело інформації: опитування «Міт чи правда?». URL: https://docs.google.com/forms/d/1miiMirLmnaAf9XSTJE6W439sfg2vk8slqd5_OIWQZHM/edit#responses (дата звернення 26.11.2023).

Додаток І.

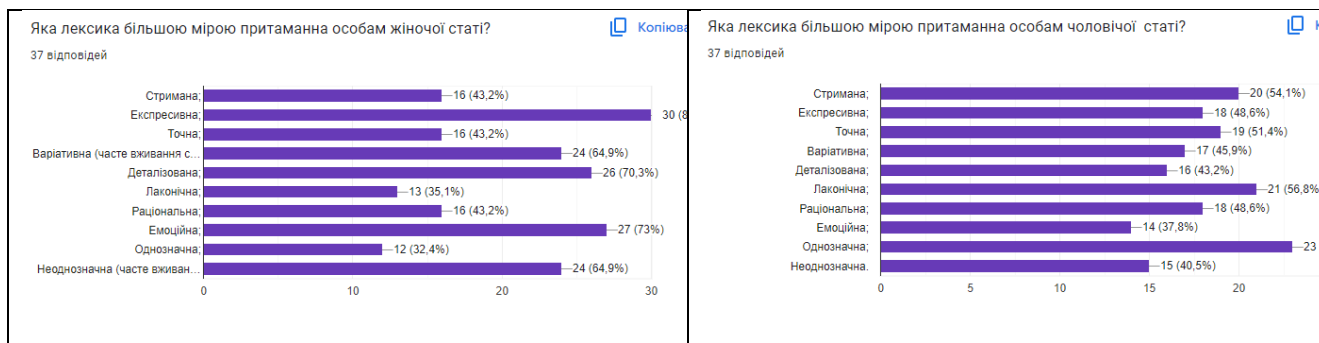
Діаграма 1. У реченні: «Тату, не махайте на мене руками, бо й у мене руки є!» подано:

Джерело інформації: опитування «Міт чи правда?». URL: https://docs.google.com/forms/d/1miiMirLmnaAf9XSTJE6W439sfg2vk8slqd5_OIWQZHM/edit#responses (дата звернення 26.11.2023).

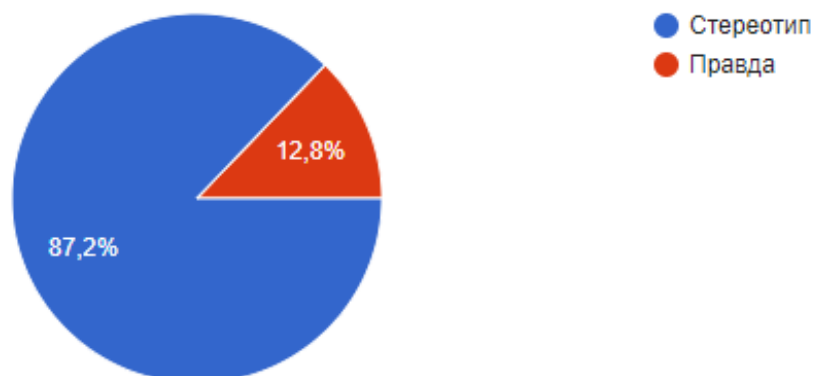
Додаток І.

Таблиця 1. Лексика, притаманна мовленню осіб чоловічої та жіночої статі

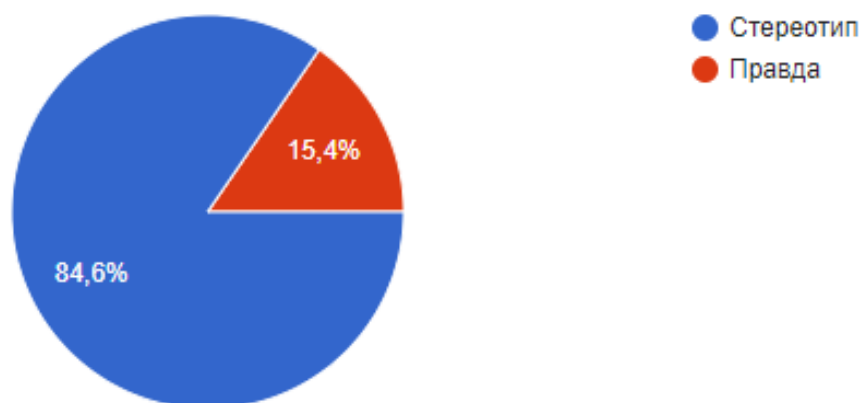
Джерело інформації: опитування «Міт чи правда?». URL: https://docs.google.com/forms/d/1miiMirLmnaAf9XSTJE6W439sfg2vk8slqd5_OIWQZHM/edit#responses (дата звернення 26.11.2023).

Діаграма 1. Жінка більшою мірою відповідає за побут і домашні справи.

Джерело інформації: опитування «Міт чи правда?». URL: https://docs.google.com/forms/d/1miiMirLmnaAf9XSTJE6W439sfg2vk8slqd5_OIWQZHM/edit#responses (дата звернення 26.11.2023).

Діаграма 2. Чоловік більшою мірою відповідає за фінансове забезпечення родини.

Джерело інформації: опитування «Міт чи правда?». URL: https://docs.google.com/forms/d/1miiMirLmnaAf9XSTJE6W439sfg2vk8slqd5_OIWQZHM/edit#responses (дата звернення 26.11.2023).

Таблиця 1. Асоціації до слів «чоловік» та жінка».

Асоціації до слова «жінка»	Асоціації до слова «чоловік»
-----------------------------------	-------------------------------------

oriflame;
 берегиня;
 витончена;
 витонченість;
 відповідальна працівниця;
 відповідальна;
 вогонь;
 гармонія;
 гарна;
 дружина;
 емоційна;
 емоція;
 життя;
 затишок;
 земля;
 злість;
 імпульс;
 кохана;
 краса;
 красива;
 красуня.
 лаконічність;
 любов;
 людина;
 людина;
 мама.
 мати;
 мудність;
 мудрість;
 муза;
 мультифункційна особистість;
 незалежність;
 неоднозначність;
 ніжна;
 ніжність;
 особистість;
 планування;
 подруга;
 помста;
 примара;
 розум;
 розумна;

агресія;
 батько;
 брутальність;
 відповідальний;
 відповідальність;
 війна;
 влада;
 воїн;
 вуса;
 господар;
 дідусь;
 друг;
 дуб;
 дурнуватість;
 захист;
 земля (грунт);
 коханий;
 лицар;
 людина;
 мачо;
 мужність;
 мужність;
 невпевненість;
 незалежний;
 нестриманість;
 нетерплячість;
 одекolon «Саша»;
 однозначність;
 патріархальність;
 підтримка;
 плуг;
 помірність;
 посередній громадянин із
 патріархальними переконаннями;
 рішучий;
 робота;
 розум;
 розумний;
 серйозність;
 серйозність;
 сила;
 сильний;

Джерело інформації: опитування «Міт чи правда?». URL: https://docs.google.com/forms/d/1miiMirLmnaAf9XSTJE6W439sfg2vk8slqd5_OIWQZHM/edit#responses (дата звернення 26.11.2023).